

*George ENACHE**

PUTIN, PATRIARHUL KIRILL ȘI „TERORIȘTII GAY”

Putin, Patriarch Kirill and the "Gay Terrorists"

Abstract: This article aims to shed light on the role played by the Russian Orthodox Church in the war in Ukraine and also how religion is being used to build the ideology of the "Russian World" promoted by President Putin.

Keywords: Putin; Kirill; Russian Orthodox Church; war; Ukraine; geopolitics; religion; „Russian World”

*

Noțiunea de „geopolitică a religiei” are două înțelesuri complementare: pe de-o parte, este vorba de utilizarea mijloacelor politico-militare în vederea atingerii unor obiective religioase (impunerea în rândurile populației a unei anumite religii, cucerirea unui loc sfânt, etc.) iar, pe de altă parte avem utilizarea discursului religios și exploatarea sentimentelor religioase ale oamenilor în vederea atingerii unor obiective geopolitice, de acumulare de putere.¹ Nu este deloc ușor să distingi între cele două aspecte, care de fapt coexistă în cadrul unui fenomen în desfășurare. Mereu au fost (și vor fi) oameni care vor vedea în primul rând scopurile religioase, în timp ce alții se vor folosi de ocazie pentru a-și atinge obiective de natură politică.

Pentru adepții comunismului lucrurile erau clare: de-a lungul istoriei, religia a fost o iluzie, de care puternicii lumii s-au folosit ca de un vâl, aruncat peste ochii celor ignoranți, pentru a acumula în voie bogății și putere. Din acest punct de vedere, o geopolitică a religiei din perspectivă comunistă nu ar avea decât al doilea înțeles, menționat mai sus. Aceiași comuniști au pretins că au rupt vâlul ignoranței, propovăduind o nouă viziune, o ideologie eliberatoare pentru întreaga umanitate. Pentru ca acțiunea de eliberare a lumii să aibă loc în mod organizat, s-a creat Internaționala a III-a comunistă (Cominternul), cu sediul la Moscova. Se pretindea că nu poate exista partid comunist care să nu fie membru al Cominternului, iar ca un partid să fie membru al Cominternului trebuia să respecte cu strictețe indicațiile Moscovei, care stabilea ora exactă în ceea ce privește ortodoxia comunistă. Treptat, lumea a început să se întrebe: prin Comintern Moscova sprijină emanciparea lumii în spirit comunist, sau de fapt Moscova de folosește de mișcarea comunistă internațională pentru a-și atinge obiective proprii, geopolitice, care au prea puțin în comun cu idealul generos afirmat public? Compromis de instrumentalizările

* Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați; george.enache@ugal.ro.

¹ Tristan Sturm, „The future of religious geopolitics: toward a research and theory agenda,” *Area* vol. 45, no. 2 (2013): 134-140.

evidente generate de către Kremlin, care conduseseră la ideea că partidele comuniste din restul lumii sunt simple instrumente ale intereselor sovietice, Cominternul a fost oficial desființat în 1943, fiind înlocuit cu o structură considerată mai flexibilă, Cominformul, în care, chipurile, exista egalitate între partidele comuniste. A fost însă de ajuns ca liderul iugoslav, Tito, să iasă din front, pentru ca el să fie tratat ca un veritabil eretic, iar furia blocului comunist controlat de către URSS să se reverse ani la rândul asupra Iugoslaviei.² Cominternul și alte structuri de acest gen au fost, prin urmare, instrumente excelente de proiectare în lume a influenței Moscovei, mult dincolo de granițele sovietice, fapt care a creat avantaje însemnate de natură geopolitică, mai ales în termeni de *soft power*. Însă ideea comunistă nu a fost singura exploatată de către liderii bolșevici.

În luna decembrie 1940, la câteva luni de la ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei, își făcea apariția la Chișinău un arhiepiscop rus, care s-a prezentat drept Alexie de Tula, care a pretins să reorganizeze Biserica Ortodoxă din Basarabia, până atunci aflată sub autoritatea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, pentru a o aduce sub omoforul sinodului de la Moscova.³ Lucrul acesta poate părea foarte straniu, dacă știm că atunci în URSS campania ateistă era la apogeu, iar la acel moment sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse practic nu mai exista, majoritatea absolută a ierarhilor fiind uciși sau în închisoare. De asemenea, serviciile represive sovietice trecuseră la arestarea preoților basarabeni care nu apucaseră să se refugieze dincoace de Prut. Ce rost avea să mai vină un ierarh să reorganizeze în Basarabia o biserică care, oricum, urma să fie distrusă în foarte scurtă vreme? După cum am spus deja, bolșevicii s-au delimitat cu oroare de religie, considerată expresie a unei etape revoluate, de ignoranță, din istoria umanității și menținută artificial în societate de către clasele exploatatoare ca instrument de exploatare. Biserica Ortodoxă Rusă, în particular, era asociată cu țarismul și trebuia să dispară asemeni tuturor rămășițelor vechii orânduirii. Cu toate acestea, liderii sovietici și-au dat seama că religia și cultele pot fi exploatate ca instrumente de *soft power*, mai ales în relațiile internaționale, consolidând influența Moscovei în lume. De aici, această dualitate a puterii sovietice în ceea ce privește religia: pe de-o parte persecuție, pe de altă parte instrumentalizare în vederea atingerii unor obiective de natură geopolitică.

Biserica Ortodoxă Rusă în anii regimului bolșevic

Odată cu instaurarea puterii bolșevice, Biserica Ortodoxă Rusă a intrat în zodia persecuțiilor. Profitând de căderea regimului țarist (februarie 1917), Biserica Ortodoxă Rusă se reorganizase, alegând un patriarh, pe Tihon, după ce, de la Petru cel Mare, avusese în frunte un funcționar civil. În martie 1918, Tihon afirma: „Nu ne revine nouă să judecăm puterea pământească: orice putere îngăduită de Dumnezeu va vedea coborând asupra ei binevoirea noastră, dacă ea se va dovedi cu adevărat

² Norman LaPorte, Kevin Morgan, Mathew Worley (editori), *Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization, 1917-1953* (New York: Palgrave MacMillan, 2008).

³ Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia* (Chișinău-București, 1996).

«slujitoare a lui Dumnezeu spre binele celor cârmuiți » (Romani, 13,4)”⁴. Cuvintele sale nu au fost deloc bine primite de către bolșevicii care tocmai preluaseră puterea, prin lovitura de stat din 7 noiembrie 1917, aceștia începând rapid persecuțiile antireligioase.

Marea foamete din 1921 – 1922 a fost o excelentă ocazie pentru bolșevici în a organiza o represiune pe scară largă a cultelor religioase. Patriarhul Tihon a adresat în august 1921 un apel Bisericii ruse (și de asemenea bisericilor străine) în vederea strângerii de fonduri pentru înfometăți. Pentru a priva biserica de capitalul moral care l-ar fi dobândit în urma acestei acțiuni, guvernul emite un decret prin care se confiscău toate odoarele bisericilor. Dorind să evite dispariția unui imens patrimoniu cultural, Patriarhul Tihon a solicitat ca odoarele utilizate în mod nemijlocit la actul liturgic să fie păstrate, valoarea lor urmând să fie răscumpărată de către credincioși. Guvernul s-a folosit de afirmațiile patriarhului ca pretext pentru a declanșa o campanie intensă împotriva Bisericii, acuzând-o de reacționarism și de refuzul de a ajuta pe cei aflați în suferință. Chestiunea odoarelor bisericesti a permis guvernului ca pentru prima oară să intenteze procese publice clericilor de vază, printre victime aflându-se și mitropolitul de Petrograd (Leningrad), Veniamin, care a fost condamnat și împușcat cu mai mulți colaboratori ai săi.⁵

Însuși patriarhul Tihon a fost arestat pe 9 mai 1922, stând în închisoare mai bine de un an. Eliberat în cele din urmă, Patriarhul își recunoștea „greșelile trecutului” și se angaja să nu mai critice actele guvernului sovietic. După moartea lui Tihon ziarul „Izvestia” publica un „testament”, prin care Patriarhul recunoștea noul regim, exprimându-și în același timp speranța că se va permite bisericii să educe copiii în spirit religios, școlile teologice să funcționeze normal iar publicațiile religioase să apară în mod regulat. Problema autenticității „testamentului” va suscita discuții extrem de aprinse și va crea premisele ca o mare parte din emigrația rusă să nu mai recunoască autoritatea canonică a urmașilor lui Tihon.⁶

În anii în care au urmat, mii de preoți și monahi au fost uciși sau aruncați în închisoare, doar câțiva ierarhi au supraviețuit în libertate iar structurile ecleziastice au fost practic desființate.

Însă, odată cu atacul german din vara anului 1941 și marile înfrângeri din prima parte a războiului, Stalin își amintește brusc de „Maica Rusie” și de biserică ca factor mobilizator al populației. Ierarhii supraviețuitori sunt adunați la Kremlin, se reconstituie oficial un sfânt sinod și se alege un patriarh, în persoana mitropolitului Serghie. Se redeschid lăcașele de cult iar biserica primește resurse pentru a-și transmite mesajul în rândul populației (ironia sorții a făcut ca bunurile primite să fie cele alocate mișcărilor și publicațiilor ateiste). Efectul este formidabil, bisericile sunt pline, iar oamenii sunt îndemnați să se încreadă în Dumnezeu, în Stalin și în victorie, ierarhii nepregetând să susțină justetea „Marelui Război pentru

⁴ Jean Meyendorff, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, traducere de Cătălin Lazurca (București, 1996), 108.

⁵ Meyendorff, *Biserica Ortodoxă...*, 110.

⁶ Daniela Kalkandjieva, *The Russian Orthodox Church, 1917-1948. From decline to resurrection* (Routledge, 2015), 17- 22.

Apărarea Patriei”. Ierarhii ruși a adresat mesaje inclusiv soldaților români, aliații Germaniei, amintindu-le că românii și rușii au aceeași credință, deci nu trebuie să lupte unii cu alții.⁷

Foarte important, după ce obiectivele de politică internă și externă din timpul războiului care necesitau implicarea Bisericii Ortodoxe Ruse au fost în mare parte atinse, conducerea sovietică a considerat că viața religioasă a renăscut în URSS într-un mod profund nesănătos și periculos, astfel încât s-a început o nouă campanie ateistă, extrem de virulentă, fiind din nou arestați ierarhi și clerici ortodocși.

Refacerea structurilor Bisericii Ortodoxe Ruse a avut și alte rațiuni. Inamicii URSS au prezentat campania lor drept un adevărat război sfânt îndreptat împotriva comunismului ateu, puterile Axei având grijă să restaureze viața religioasă în teritoriile ocupate. Cu acest prilej, au existat ierarhi ortodocși, supraviețuitori ai masacrelor bolșevice, care au trecut de partea ocupantului. Așa s-au înființat/reorganizat în zona Ucrainei și Bielorusiei structuri eclesiastice diferite de Sinodul de la Moscova care, ulterior, odată cu retragerea forțelor Axei, s-au constituit în biserici ale exilului.⁸

Un alt motiv l-a reprezentat activitatea Vaticanului în Europa de Est, acesta încercând să creeze un baraj în fața înaintării bolșevice, prin crearea unui front comun al statelor catolice și ortodoxe din regiune. Papa devine pentru Stalin aliatul numărul unu al „imperialismului” american.⁹ Pentru a-l combate, după ce armata sovietică se instaurează peste o bună parte a Europei, Stalin forțează desființarea Bisericilor greco-catolice și, cum în zona de influență sovietică se aflau majoritatea bisericilor ortodoxe, el preconizează o adevărată „Internațională” ortodoxă, patronată de Patriarhia rusă, care să se constituie într-o contrapondere la Biserica Catolică, „Internațională” care să promoveze pe plan extern interesele URSS și ale lagărului comunist. Principala misiune a bisericilor (nu doar a celor ortodoxe, dar a tuturor cultelor) din lagărul sovietic, în primii ani ai Războiului Rece, a fost „lupta pentru pace”, care însemna denunțarea neobosită a faptului că Occidentul vrea război în timp ce lagărul sovietic dorește pacea („URSS bastionul păcii e”).¹⁰ După cum se poate observa lesne, tema a revenit odată cu începerea agresiunii Rusiei împotriva Ucrainei, conducătorii politici și religioși de la Moscova acuzând Occidentul (în special Statele Unite) de dorință de expansiune fără limite, fapt care a obligat Rusia să organizeze „operația militară specială” în Ucraina (care, astfel, ar fi de fapt o acțiune de autoapărare!).

⁷ *Biserica Ortodoxă Rusă și Războiul pentru apărarea patriei*, tr. de Paul Donici (București, 1950).

⁸ Edward D. Wynot, „The Polish Orthodox Church,” în *Eastern Christianity and the Cold War, 1945-91*, edited by Lucian Leuștean (Routledge: 2010); Zenon V. Wasyliw, „The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church,” în *Eastern Christianity*, Kindle Edition.

⁹ Owen Chadwick, *The Christian Church in the Cold War* (London, 1993); Peter C. Kent, *Lonely Cold War of Pope Pius XII: The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943-1950* (McGill-Queen's University Press, 2002).

¹⁰ Dianne Kirby, „Religion and the Cold War – An Introduction,” în *Religion and the Cold War*, edited by Dianne Kirby (Palgrave MacMillan, 2003), 1-22.

În afara zonei de influență sovietică a rămas patriarhul de la Constantinopol, care a fost prezentat permanent drept o persoană supusă intereselor americane. În aceste condiții, noul lider al lumii ortodoxe trebuia să fie patriarhul rus, fapt care s-a încercat a fi confirmat printr-o conferință panortodoxă la Moscova, în 1948.¹¹

Rivalitatea Moscova-Constantinopol

De fapt, rivalitatea dintre Constantinopol și Moscova, veche de secole, doar intrase într-o nouă etapă. În condițiile destrămării Imperiului rus după primul război mondial, multe teritorii, cu o populație ortodoxă numeroasă, intraseră în componența a noi state. Cum situația în ceea ce privește situația cultelor în URSS era cea descrisă mai devreme, credincioșii ortodocși aflați în afara statului sovietic au solicitat Patriarhiei ecumenice recunoașterea autocefaliei, așa născându-se noi structuri ecleziastice ortodoxe în Polonia, Finlanda, Estonia, etc. Guvernul sovietic a impus Bisericii ruse (pe care, în același timp, o persecuta) să nu recunoască noua realitate și să considere pe mai departe zonele respective drept teritoriu canonic al Bisericii Ruse. După reocuparea unor teritorii, în urma celui de-al doilea război mondial, o parte din aceste biserici au fost (re)înglobate în cadrele Patriarhiei ruse, iar ortodocșii care au rămas în afara granițelor sovietice, dar despre care se considera că sunt legați istoric de Patriarhia de la Moscova, au trebuit să solicite de la aceasta o nouă autocefalie, cea acordată de Constantinopol nefiind considerată valabilă.¹²

În 1923 are loc la Constantinopol Sinodul pan-ortodox convocat de către patriarhul ecumenic Meletie Metaxakis, foarte deschis colaborării cu alte biserici creștine, în special cu Biserica Anglicană. La acest sinod s-a pus problema „modernizării” Bisericii Ortodoxe, printre chestiunile discutate fiind și cea a îndreptării calendarului.¹³ Se știe că această îndreptare a produs mari frământări în lumea ortodoxă, apărând curentul calendarist, ai cărui aderenți au continuat să urmeze vechiul calendar iulian și să considere restul bisericii ca fiind schismatică. Printre adepții greci ai acestui curent, Meletie este perceput ca un diavol care a tulburat biserica. Este momentul care deschide, în unele medii ortodoxe radicale, opoziția la „ecumenism”, „globalizare” și, în general, la orice formă de modernitate. Meletie a trebuit să părăsească scaunul patriarhal de la Constantinopol, ajungând patriarh al Alexandriei. Din această poziție, el inițiază o acțiune misionară intensă în Africa subsahariană, punând bazele unei biserici ortodoxe în această parte a lumii,

¹¹ George Enache, „Relațiile cu Patriarhia Moscovei, pe baza studiilor de arhivă,” în *Autocefalie și comuniune. Biserica Ortodoxă Română în dialog și cooperare externă* (București: Editura Basilica, 2010), 158.

¹² Meyendorff, *Biserica Ortodoxă*, 141-151.

¹³ Patrick Viscuso, *A quest for reform of the Orthodox Church : the 1923 Pan-Orthodox Congress : an analysis and translation of its acts and decisions* (Berkeley: InterOrthodox Press, 2006); Γεώργιος-Σπυρίδων Μάμαλος, Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918-1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός. (ΕΚΠΑ, 2009), 29-77.

care, recent, a devenit ținta Patriarhiei ruse, prin crearea așa numitului Exarhat african, o structură bisericească supusă Moscovei, prin care se caută ruperea unei părți a clerului și a credincioșilor de patriarhia Alexandriei, ca represalii pentru că aceasta a sprijinit autocefalia bisericii din Ucraina.¹⁴

Biserica rusă, date fiind condițiile obiective, nu a luat parte la sinodul din 1923.¹⁵ Cu toate acestea, ea s-a poziționat ferm pentru păstrarea vechiului calendar, punându-se în opoziție din nou cu Constantinopolul. După cum se știe, în România, Biserica Ortodoxă a impus calendarul îndreptat, fapt care a stârnit reacții de împotrivire, mai ales în zona Moldovei, revoltele fiind stimulate de agenți sovietici veniți de peste Nistru, care se foloseau de problema religioasă pentru a destabiliza România.¹⁶ Cum a fost ocupată Basarabia în 1940 s-a și introdus în biserică „stilul vechi”, ca o altă formă de diviziune ale celor două maluri ale Prutului. Disputele teologice și ecleziologice deveniseră pentru puterea sovietică pretexte excelente pentru a genera crize.

Revenind la situația de după 1948, „Internaționala ortodoxă” creată de Moscova și-a continuat misiunea până la începuturile Conciliului Vatican II, care-și propunea o reînnoire a Bisericii Catolice, precum și inițierea unui dialog cu Biserica

¹⁴ Philip Chrysopoulos, „Russia Establishes Exarchate in Africa, Deepening Orthodox Schism,” *Greek Reporter*, January 10, 2022, <https://greekreporter.com/2022/01/10/greek-orthodoxy/>.

¹⁵ La lucrările sinodului au luat parte totuși doi ierarhi ruși: arhiepiscopul Atanasie Gribanovschi al Chișinăului și Hotinului și arhiepiscopul Alexander Nemolovschi, fost administrator al diecezei Bisericii Ortodoxe Ruse din America de Nord. Ambii făceau parte din noua structură ecleziastică creată în exil de mitropolitul Antonie Hrapovițchi, fost al Kievului, structură intitulată Biserica Ortodoxă Rusă din afara Rusiei (*the Russian Orthodox Church Outside of Russia - ROCOR*). După ce refuzase să intre sub omoforul Bisericii Ortodoxe Române, arhiepiscopul Atanasie a ales calea exilului, devenind administrator al bunurilor Bisericii Ruse de la Constantinopol, controlate de ROCOR. Tot la Constantinopol se afla de ceva și arhiepiscopul Alexander, astfel că cei doi ierarhi ruși au fost chemați la lucrările întâlnirii pan-ortodoxe, fiind considerați drept reprezentanți legitimi ai întregii ortodoxii ruse. Cu acest prilej, arhiepiscopul Atanasie a cerut sprijinul Patriarhiei Ecumenice pentru cauza patriarhului Tihon, arestat și confruntat cu mișcarea „Bisericii Vii”, controlată de bolșevici. Ca și în alte ocazii, patriarhul ecumenic a confirmat canonicitatea patriarhului Tihon și a condamnat încercările bolșevice de a modifica abuziv organizarea bisericească. Ulterior, ierarhii ruși din ROCOR au respins majoritatea deciziilor luate la Constantinopol, considerându-le necanonice și au clamat că cei doi ierarhi ruși au reprezentat nu întreaga Biserică ortodoxă Rusă, ci doar ROCOR, sau chiar s-a sugerat că au participat în nume propriu, astfel că deciziile adoptate în 1923 nu sunt valabile pentru ortodoxia rusă. S-a mers mai departe pe un tradiționalism dur, care a inclus și respingerea fermă a ideii unei autocefalii ucrainene. Deși oponentă a Moscovei, ROCOR a păstrat ca fir roșu ideea imperială care anima ortodoxia rusă înainte de 1917 (Vezi A.V. Slesarev, „Bishops of the Russian Church Abroad at the 1923 Pan-Orthodox Congress,” *ROCOR Studies*, <https://www.rocorstudies.org/2021/06/18/bishops-of-the-russian-church-abroad-at-the-1923-pan-orthodox-congress/>).

¹⁶ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român* (București: Editura Humanitas, 2005).

Ortodoxă, în vederea anulării disputelor din secolele trecute. Foarte mulți din acea epocă au văzut în dialogul dintre catolici și ortodocși o formă de apropiere între părțile lumii, sfâșiate de realitatea Războiului Rece. De altfel, mișcarea ecumenică, în care erau implicate toate cultele creștine, mai mult sau mai puțin, se dezvoltase după Primul Război Mondial tocmai ca un răspuns creștin la ororile războiului, promovând pacea și apropierea între oameni, în numele lui Iisus Hristos.

Partenerul de dialog al Bisericii catolice în tot acest proces de apropiere, încheiat cu ridicarea reciprocă a anatemei pronunțate în 1054, a fost patriarhul ecumenic Athenagoras, care a căutat să antreneze în proces și bisericile ortodoxe din lagărul comunist. Cum lumea intra în perioada de coexistență pașnică, prin slăbirea tensiunilor din anii '50, iar patriarhul ecumenic nu putea fi lăsat să negocieze singur în numele Ortodoxiei, Moscova a acceptat ca reprezentanți ai lumii ortodoxe de dincoace de Cortina de Fier să ia parte, ca observatori, la lucrările conciliului Vatican II și să participe activ la întâlnirile pan-ortodoxe de la Rhodos (1963, 1964) și de la Chambessy (1968).¹⁷

Cum a fost subminat Sfântul și Marele Sinod Pan-ortodox din Creta (2016)

La Chambessy, în Elveția, se structurează un centru coordonat de Patriarhia ecumenică, unde se adună reprezentanți ai tuturor bisericilor ortodoxe, scopul acestora fiind să pregătească documentele pentru un viitor „Sfânt și mare Sinod ortodox”, care să continue tradiția sinoadelor ecumenice și să rezolve marile probleme ale ortodoxiei secolului XX. Cu alte cuvinte, din 1978 până în 2016, s-au tot discutat teme și pregătit documente pentru marele sinod.¹⁸ Evident, pe o durată atât de lungă, unele teme au devenit caduce, altele au căpătat alte semnificații în funcție de noile contexte istorice, iar între reprezentanții diverselor biserici autocefale au existat permanent neînțelegeri de natură teologică, în multe cazuri în spatele disputelor teologice ascunzându-se de fapt interese politice.

Cu toate acestea, patriarhul ecumenic Bartolomeu, care a fost implicat de când era simplu arhiepiscop în acest proiect, a insistat ca documentele pregătitoare să fie finalizate și discutate în diverse conferințe preconciabile, pasul penultim înaintea marelui sinod fiind sinaxa întâistătorilor bisericilor ortodoxe autocefale, din februarie 2016, de la Chambessy. Erau 10 documente care trebuiau analizate, pe patru teme nu s-a reușit consensul și au fost abandonate, urmând ca la sinod să se discute doar cele șase documente acceptate de către toți delegații.¹⁹

Dar, cu puțin înainte de începerea Marelui Sinod, Biserica bulgară, a Antiohiei și a Georgiei s-au retras, sub diferite pretexte, astfel că Biserica rusă, constatând retragerea acestor biserici, s-a retras și ea, considerând sinodul drept

¹⁷ Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil: România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea: 1963-1978* (București: Curtea Veche, 2004).

¹⁸ Alexandru Marius Crișan, „Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, panortodox? Pregătirea, dezbaterile, clarificări,” *Mikhtav* 83 (decembrie 2018): 3-22.

¹⁹ Vezi documentele preconciabile pe <https://holycouncil.org/preconciliar-documents>.

nereprezentativ.²⁰ În cele din urmă, acesta s-a ținut, într-o manieră restrânsă, însă impactul său s-a diminuat considerabil. Unii spun că cele trei biserici au fost stimulate de către Moscova pentru a se retrage, astfel încât Biserica rusă să nu iasă în față ca principală inițiatoare a „sabotajului”. Prin această manevră autoritatea Patriarhului ecumenic a fost subminată.

Apoi, documentele semnate la Creta au fost atacate sistematic, chestiunea pe care s-a bătut monedă cel mai mult fiind relațiile cu celelalte biserici creștine. S-a făcut apropierea dintre documentele de la Creta și cele adoptate în timpul conciliului de unire de la Florența din secolul al XV-lea, ierarhii semnatori fiind considerați schismatici și chiar apostatați, iar cei care nu au semnat documentele au fost comparați cu Marcu al Efesului, ierarhul care s-a opus categoric înțelegerilor de la Florența.²¹ Toate aceste lucruri au stimulat opoziția grupărilor care de mai multă vreme se opuneau ierarhiei canonice din țări precum Grecia sau România, apărând însă și grupări noi, de „nepomenitori” ai ierarhiei legiuite.²² Toți aceștia tind să-l considere

²⁰ Aurel Pavel, Daniel Buda, „Prima poziție oficială a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse față de Sinodul din Creta. Câteva comentarii preliminare pe marginea acesteia,” *Revista Teologică* 4 (2017): 299-311, <https://www.revistateologica.ro/wp-content/uploads/2018/06/Aurel-Pavel-Daniel-Buda-Prima-poziti%C8%9Bie-oficial%C4%83-a-Sf%C3%A2ntului-Sinod-al-Bisericii-Ortodoxe-Ruse-fa%C8%9B%C4%83-de-Sinodul.pdf>.

²¹ Prototpresbyters Fr. Peter Heers D.Th. and Fr. Anastasios Gotsopoulos, „On the “Great and Holy Council” of Crete: A Response to E. Sotiropoulos,” *The Orthodox Ethos Team*, Sep 26, 2017, <https://www.orthodoxethos.com/post/on-the-great-and-holy-council-of-crete-a-response-to-e-sotiropoulos>.

²² Mai multe informații despre „nepomenitorii” din România pot fi aflate pe site-ul <https://www.marturisireaortodoxa.ro/>. Pe acest site este consemnată o „rezoluție” a unei „sinaxe ortodoxe naționale”, ținută la Botoșani, pe 18 iunie 2018, în care, printre altele, se spune: „Noi, clericii, monahii și credincioșii ortodocși care ne opunem ecumenismului, reuniți în Duminica Sfinților Români în Sinaxa națională a clericilor, monahilor și credincioșilor care au întrerupt pomenirea ierarhilor părtăși ai adunării din Creta, din dorința de a păstra neschimbată Sfânta Credință Ortodoxă, pe care am primit-o din generație în generație de la Hristos, prin Sfinții Apostoli și Sfinții Părinți în Sfânta noastră Biserică Ortodoxă, pe care au apărat-o cu prețul vieții toți mărturisitorii ortodocși de-a lungul istoriei: Condamnăm ecumenismul ca erezie a tuturor ereziilor, care, prin tăgăduirea unității Bisericii, are ca scop ștergerea hotarului dintre Ortodoxie și ereziile de inspirație creștină, celelalte religii monoteiste și cele păgâne și realizarea unei uniuni religioase sincretiste între acestea, pe baza unui minimalism dogmatic și a unei pretinse “unități în diversitate”; cerem Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române să condamne definitiv și irevocabil ecumenismul ca erezie și toate practicile ecumeniste ca eretice...”

Condamnăm așa-numitul “Sfânt și Mare Sinod din Creta” (iunie 2016) ca adunare eretică, respingem toate documentele sale, pe motiv că legiferează ecumenismul ca doctrină eclesiologică și politică misionară în Biserica Ortodoxă, recunosc un statut eclesial ereziilor, distrug principiul unanimității ca regulă de validare a unui sinod, aprobă căsătoriile mixte; cerem Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române să le reanalizeze și să le respingă în bloc.”

pe patriarhul Bartolomeu eretic iar pe patriarhul Kirill drept liderul adevărat al lumii ortodoxe. De aceea, unii s-au întrebat dacă în spatele neparticipării Bisericii ruse în Creta și a poziției adoptate ulterior de aceasta cu privire la documentele sinodului (pe care, la întâlnirile pregătitoare, le acceptase) se află nu rațiuni teologice, ci ele reprezintă doar un pretext, pentru a submina poziția Patriarhului ecumenic, într-o luptă pentru jurisdicție asupra lumii ortodoxe, dintre care cea mai spinoasă chestiune este Biserica Ortodoxă din Ucraina.

Problema Bisericii ucrainene

Contestarea poziției Patriarhiei constantinopolitane în cadrul ortodoxiei este strâns legată de problema jurisdicției asupra unor teritorii canonice aflate în dispută, din fostul spațiu al URSS. În Estonia, o parte din credincioșii ortodocși au dorit revenirea sub ascultarea Patriarhiei ecumenice, așa cu era situația în perioada interbelică.²³ La fel, o parte din locuitorii Republicii Moldova au cerut reînființarea Mitropoliei Basarabiei, dependentă de Patriarhia Română.²⁴ Ambele cazuri au fost întâmpinate cu ostilitate de către Patriarhia de la Moscova. Nu voi insista asupra situației din Republica Moldova, unde biserica dependentă de București a întâmpinat mari opreliști din partea puterii politice comuniste și filoruse, fiind nevoie de un proces la Curtea Europeană de Drepturilor Omului pentru ca guvernul de la Chișinău să permită funcționarea Mitropoliei Basarabiei, ci mă aplec doar asupra cazului estonian.

Recunoașterea unei biserici ortodoxe estoniene autonome, sub jurisdicția Patriarhului ecumenic, a dus la o primă schismă (ruptură) între Constantinopol și Moscova. La 23 februarie 1996, Moscova a întrerupt comuniunea și l-a declarat pe Bartolomeu I drept „schismatic”. În aprilie 1996 au avut loc la Zurich lucrările unei comisii mixte. Din partea Patriarhiei Moscovei a participat actualul patriarh Kirill, pe atunci șeful Departamentului de Relații Externe, care a insistat pe ideea că reactivarea vechii eparhii interbelice sufragane Patriarhiei ecumenice ar fi ilegală. Prin acordul de la 16 mai 1996, s-a hotărât ca creștinii ortodocși din Estonia să decidă cui biserici să aparțină. Decizia Patriarhiei ecumenice urma să fie suspendată pe o perioadă de timp, până când chestiunea urma să se lămurească. De fapt, provizoratul s-a întins până în 2000, în Estonia parohiile împărțindu-se între timp, în două, fiecare optând pentru una dintre jurisdicții. Biserica rusă a preferat să mențină acest provizorat, care bloca de fapt demersul celor care voiau să iasă de sub jurisdicția ei, însă la 1 septembrie 2000 Bartolomeu a considerat că acordul din 16 mai 1996 permite recunoașterea a două jurisdicții în Estonia și a finalizat toate demersurile pentru reînființarea eparhiei, care urma să cuprindă o parte din

²³ Katja Richters, “The Moscow Patriarchate in Estonia: Russian Versus International Concerns,” *Problems of Post-Communism* 55, no. 1 (January 2008): 3–11.

²⁴ Curtea Europeană a Drepturilor Omului, „Cauza Mitropoliei Basarabiei și Alții c. Moldovei,” 27.03.2002, [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/MITROPOLIA%20BASARABIEI%20SI%20ALTII%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/MITROPOLIA%20BASARABIEI%20SI%20ALTII%20(ro).pdf).

ortodocșii estonieni, restul rămânând sub ascultarea Bisericii ruse. Aceasta a respins decizia Patriarhului ecumenic, considerând pe mai departe Estonia drept parte integrantă a teritoriului canonic al Moscovei, fapt dovedit de declarațiile din septembrie 2018 ale mitropolitului Ilarion, noul șef al Departamentului de Relații Externe: „problema Estoniei, din perspectiva noastră, nu a fost rezolvată, iar existența a două jurisdicții paralele, din punctul de vedere al canoanelor bisericești, este o anomalie.” Însă, schisma estoniană nu a mai fost (deocamdată) reactivată.²⁵

În Ucraina, după 1990, s-au delimitat trei structuri ecleziastice ortodoxe majore:²⁶

- Biserica Ortodoxă Autocefală Ucraineană (UAOC) se consideră urmașa structurii formate în urma sinodului de la Kiev din 1921, unde s-a proclamat independența bisericii ucrainene de sub autoritatea sinodului rus, alegând drept primat pe mitropolitul Vasil Lipchivski. Reprezentanții acestei structuri bisericești au fost persecutați după ocuparea Ucrainei de către puterea sovietică, putându-se manifesta în perioada ocupației naziste. O parte dintre ierarhi au reușit să fugă, punând bazele unei biserici ortodoxe autocefale ucrainene în exil. După 1991, reprezentanții acestei biserici au reactivat prezența ei în Ucraina, UAOC fiind condusă în 2018, de mitropolitul Macarie.

- Biserica Ortodoxă a Ucrainei – Patriarhatul de Kiev (UOC-KP) a fost creată în ianuarie 1992 ca urmare a demersului mitropolitului de Kiev, Filaret Denisenko, de a cere Patriarhiei Moscovei autocefalia pentru Biserica Ortodoxă din Ucraina, deoarece Ucraina devenise independentă. Demersul a fost refuzat, iar Filaret a fost suspendat și, ulterior, anatemizat de către Sinodul Bisericii ruse. El a continuat să conducă un număr de parohii care au dorit independența de Moscova, creând în timp o nouă ierarhie. Și UAOC și UOC-KP nu au fost până în 2018 recunoscute de una dintre bisericile ortodoxe autocefale.

- Biserica Ortodoxă Ucraineană – Patriarhia Moscovei (UOC-MP). Urmare a acțiunilor mitropolitului Filaret, ierarhii rămași loiali Moscovei au organizat un sinod la Harkov, în mai 1992, în care a fost ales drept „mitropolit al Kievului și al întregii Ucraine” Vladimir Sabodan, care a fost urmat în scaun, din 2014, de către mitropolitul Onufrie Berezovskii (fost al Cernăuțului).

Până în anul 2018 UOC-MP a fost singura structură recunoscută canonic de restul bisericilor ortodoxe autocefale. După alegerea ca președinte a lui Victor Iușenco, demersurile cu privire la înființarea unei biserici ortodoxe autocefale ucrainene recunoscute la nivel internațional s-au intensificat, însă restul lumii ortodoxe a ezitat să se amestece într-o chestiune care ar fi iritat la maxim partea rusă. Problema a fost amplificată și de neînțelegerile dintre UAOC și UOC-KP.

²⁵ „Metropolitan Hilarion of Volokolamsk: Decision demanded by church canons was taken today,” The Russian Orthodox Church – Department for External Church Relations, <https://mospat.ru/en/news/47055/>

²⁶ Nicholas E. Denysenko, *The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation* (Northern Illinois University Press, 2018).

După ocuparea Crimeii și amplificarea conflictului din Donbass, președintele Petro Poroșenco a accelerat demersurile pentru crearea autocefaliei ucrainene.²⁷

Pe 16 iunie 2016, Parlamentul ucrainean a votat o rezoluție prin care solicita Patriarhiei Ecumenice ca să anuleze actul din 1686, prin care Constantinopolul cedase Moscovei, temporar, jurisdicția asupra mitropoliei Kievului, și să se implice în organizarea unui congres de unificare a diverselor părți ale ortodoxiei ucrainene, urmând să acorde, în final, autocefalia Bisericii Ortodoxe Ucrainene. Pe 19 iunie, Patriarhia Ecumenică a anunțat că va crea o comisie sinodală care să examineze problema autocefaliei ucrainene, fapt care a stârnit reacții vehemente din partea Moscovei.²⁸

În aprilie 2018 Petro Poroșenco s-a întâlnit la Istanbul cu patriarhul Bartolomeu, reiterând importanța creării unui sinod unic pentru ortodoxia ucraineană și acordarea autocefaliei. Tot atunci Parlamentul de la Kiev a solicitat oficial Constantinopolului acordarea documentului (tomos) de recunoaștere a autocefaliei. De asemenea UAOC și UOC-KP s-au declarat gata să se implice în proces.²⁹ Pe 22 aprilie patriarhul Bartolomeu a comunicat că sinodul Patriarhiei Ecumenice a examinat situația bisericească din Ucraina, a luat act de doleanțele exprimate de către reprezentanții bisericești și politici și a decis să rezolve problema, în coordonare cu celelalte biserici ortodoxe surori. Pe de altă parte, reprezentanții UOC-MP au declarat că situația canonică din acel moment nu trebuie schimbată, UOC-MP desfășurându-și activitatea misionară în Ucraina drept unică reprezentantă legitimă a Ortodoxiei.³⁰

Pe 31 august 2018, patriarhul Bartolomeu s-a întâlnit cu patriarhul Kirill al Moscovei, anunțându-i intenția sa de a acorda autocefalia bisericii ucrainene. Pe 1 septembrie o adunare (sinaxă) a episcopilor care țin de tronul de Constantinopol a

²⁷ Tadeusz A. Olszański, "An Independent State Needs an Independent Church': The Fight for Canonical Independence for Ukrainian Orthodoxy," *OSW* No. 272 (2018), https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_272.pdf.

²⁸ "Rada calls on Ecumenical patriarch to give autocephaly to Ukraine's Orthodox Church," *interfax-religion.com*, 16 June 2016, Interfax-Religion; "Archbishop Job (Getcha) of Telmessos: "Ukraine is the canonical territory of the Church of Constantinople"," *risu.org.ua*, 1 August 2016, Archbishop Job (Getcha) of Telmessos: "Ukraine is the canonical territory of the Church of Constantinople" - RISU.

²⁹ "President of Ukraine met with Ecumenical Patriarch Bartholomew I – Official website of the President of Ukraine," *Official website of the President of Ukraine*, 9 April 2018, President of Ukraine met with Ecumenical Patriarch Bartholomew I — Official website of the President of Ukraine (archive.org); "President and the Ukrainian Churches officially ask Ecumenical Patriarch to grant the Tomos of autocephaly," *risu.org.ua*, 17 April 2018. President and the Ukrainian Churches officially ask Ecumenical Patriarch to grant the Tomos of autocephaly - RISU.

³⁰ "The Statement of the Hierarchs of the Ukrainian Orthodox Church. "Our Existing Canonical Status is Quite Sufficient"", *OrthoChristian.Com*. "Our Existing Canonical Status is Quite Sufficient." / OrthoChristian.Com.

luat în discuție autocefalia ucraineană.³¹ S-a amintit că autocefalia acordată Patriarhiei Moscovei în veacul al XVI-lea s-a rezumat la teritoriul din acea vreme al țaratului moscovit, în timp ce mitropolia de Kiev a continuat timp de veacuri să fie sub jurisdicția Constantinopolului. Cum Moscova refuză să rezolve situația bisericească din Ucraina, Patriarhul Ecumenic trebuie să preia inițiativa. Prin urmare, pe 7 septembrie patriarhul Bartolomeu a trimis în Ucraina doi episcopi ca reprezentanți personali ai săi (exarhi) cu misiunea de a pregăti unificarea diverselor structuri bisericești și acordarea autocefaliei.³² Răspunsul Moscovei nu a întârziat să apară, prin suspendarea pomenirii la Sf. Liturghie a Patriarhului Ecumenic, oprirea conslujirii și neparticiparea reprezentanților moscoviți la evenimentele organizate de Constantinopol.³³

Pe 11 octombrie patriarhul Bartolomeu a retras autorizația acordată Moscovei în 1686 de către Patriarhia Ecumenică cu privire la administrarea mitropoliei de Kiev și a ridicat excomunicarea pentru liderii UOC-KP (patriarhul Filaret) și UAOC (mitropolitul Macarie), aflați până atunci în afara rânduiei canonice, iar sacramentele oficiate în cadrul celor două biserici au fost considerate valide. Astfel, cei doi ierarhi au fost puși pe picior de egalitate cu mitropolitul Onufrie, întâistătătorul UOC-MP. În același timp, toate cele trei structuri ecleziastice au fost considerate desființate, de vreme ce urma să se revină la situația de dinainte de 1686.³⁴ Toți reprezentanții ortodoxiei ucrainene au fost invitați la sinodul de unificare, care a avut loc pe 15 decembrie 2018, unde au luat parte UOC-KP, UAOC și câțiva reprezentanți ai UOC-MP. Aici s-a votat crearea Bisericii Ortodoxe a Ucrainei, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, în fruntea noii structuri fiind ales ca primat mitropolitul Epifanie, considerat mâna dreaptă a liderului istoric al UOC-KP, Filaret.³⁵ Pe 6 ianuarie 2019, în catedrala patriarhală Sfântul Gheorghe din Fanar,

³¹ "09/01/18: Synaxis of Hierarchs of the Ecumenical Throne," patriarchate.org, Οικουμενικό Πατριαρχείο (ec-patr.org).

³² "Ecumenical Patriarchate sends Legates to Ukraine," *Ecumenical Patriarchate Permanent Delegation to the World Council of Churches*, 7 September 2018, Ecumenical Patriarchate sends Legates to Ukraine – Ecumenical Patriarchate Permanent Delegation to the World Council of Churches (archive.org).

³³ "Metropolitan Hilarion: The decision to suspend the liturgical mention of the Patriarch of Constantinople does not imply breaking off the Eucharistic communion | The Russian Orthodox Church," *mospat.ru*, 14 September 2018, Metropolitan Hilarion: The decision to suspend the liturgical mention of the Patriarch of Constantinople does not imply breaking off the Eucharistic communion (mospat.ru).

³⁴ Pavel Polityuk, Yesim Dikmen, "Ukraine wins approval for historic split from Russian church," *Reuters* 11 October 2018, Ukraine wins approval for historic split from Russian church | Reuters; "Announcement (11/10/2018). – Announcements – The Ecumenical Patriarchate," patriarchate.org 11 October 2018, Οικουμενικό Πατριαρχείο (ec-patr.org); "Constantinople recognizes Kyiv Patriarch Filaret as church bishop," *Kyiv Post* 11 October 2018, <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/constantinople-patriarchate-recognizes-kyiv-patriarch-filaret-as-legitimate.html>.

³⁵ Unification council taking place at Kyiv's St. Sophia Cathedral (Live video)", *unian.info*, 15 December 2018, <https://www.unian.info/politics/10378089-unification-council-taking->

patriarhul Bartolomeu a înmânat mitropolitului Epifanie tomosul de autocefalie al Bisericii Ucrainei, eveniment la care a luat parte și președintele Porosenco.³⁶

Evident, Patriarhia Moscovei nu a rămas nepăsătoare în fața evenimentelor aflate în desfășurare. Pe 15 octombrie 2018 Biserica Ortodoxă Rusă a întrerupt comuniunea cu Constantinopolul. UOC-MP era văzută de Moscova în continuare drept singura entitate canonică din cuprinsul Ucrainei, fiind în plus net majoritară, cuprinzând 12000 de parohii, spre deosebire de cele 6000 pe care le aveau împreună UOC-KP și UAOC. Moscova insista că, în practică, UOC-MP este o biserică independentă, care-și alege ierarhia fără niciun fel de amestec din partea Moscovei, legăturile fiind doar de natură spirituală. UOC-MP ar fi, prin urmare adevărata Biserică Ortodoxă a Ucrainei, nu doar o simplă eparhie rusă pe teritoriul Ucrainei.³⁷ Patriarhia ecumenică a replicat, afirmând că, în urma deciziei din 11 octombrie 2018, UOC-MP a încetat să existe din punct de vedere canonic. În Ucraina putea să existe doar o singură biserică ortodoxă, iar continuarea existenței UOC-MP ar fi considerată doar ca o menținere necanonică a unui exarhat al Bisericii Ortodoxe Ruse în Ucraina, fapt care nu putea fi acceptat, nemaivorindu-se repetarea celor petrecute în Estonia.³⁸

Patriarhia Moscovei, „Sfânta Rusie”/ „Lumea Rusă”: politică și religie

Moscova a reclamat amestecul organelor de stat ucrainene (Președinția, Parlamentul) în lămurirea unei probleme de natură bisericească. Forțele pro-ruse din Ucraina au atacat măsurile adoptate de parlament în chestiunea autocefaliei la Curtea Constituțională, dar contestațiile au fost respinse. Rațiunea pentru care instituțiile ucrainene s-au implicat în rezolvarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe a fost rolul politic jucat de UOC-MP, un rol care exprima pozițiile Rusiei, devenit inamic al integrității și independenței Ucrainei, după anexarea Crimeii și inițierea secesiunii regiunii Donbas. Mitropolitul Onufrie și reprezentanții UOC-MP au fost acuzați că

place-at-kyiv-s-st-sophia-cathedral-live-video.html; Emma Cazabonne, "Bishop Epiphaniy (Dumenko) elected Primate of the Orthodox Church in Ukraine", *Orthodoxie.com* 2018-12-15, Bishop Epifaniy (Dumenko) elected Primate of the "Orthodox Church in Ukraine" - *Orthodoxie.com*.

³⁶ „Patriarch Bartholomew signs Tomos of autocephaly of Orthodox Church of Ukraine", *risu.org.ua* 5 January 2019, Patriarch Bartholomew signs Tomos of autocephaly of Orthodox Church of Ukraine - RISU.

³⁷ „Statement by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church concerning the encroachment of the Patriarchate of Constantinople on the canonical territory of the Russian Church", *Russian Orthodox Church* 15 October 2018, Statement by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church concerning the encroachment of the Patriarchate of Constantinople on the canonical territory of the Russian Church (mospat.ru).

³⁸ „The Ecumenical Throne and the Church Of Ukraine – The Documents Speak – Theological and Other Studies – The Ecumenical Patriarchate," *patriarchate.org* 18 October 2018, Οικουμενικό Πατριαρχείο (ec-patr.org).

nu au sprijinit Euromaidanul, nu au condamnat anexarea Crimeii și desființarea parohiilor din peninsula ale celorlalte două structuri ecleziastice ucrainene, nu au condamnat războiul separatist din Donbas.³⁹ Din acest motiv, UOC-MP a fost considerată, în pofida tuturor asigurărilor date de Moscova, un cal troian al Rusiei în Ucraina. Din acest motiv, argumenta Patriarhia Ecumenică, credincioșii ucraineni au cerut rezolvarea de urgență a problemei autocefaliei, astfel încât să nu mai fie posibil ca interesele rusești să fie promovate prin intermediul bisericii. În același spirit s-a exprimat președintele Porșenco, cu ocazia alegerii ca mitropolit a lui Epifanie, când a afirmat că noua biserică autocefală va fi „fără Putin, fără Kirill, dar cu Dumnezeu și cu Ucraina”.⁴⁰

Liderii ucraineni s-au așteptat la o trecere în masă a credincioșilor la noua Biserică autocefală însă în realitate acest lucru nu s-a întâmplat, nu pentru că oamenii ar fi fost simpatizanți ai lui Putin, ci pentru că cei care mergeau la biserică făceau acest lucru din rațiuni religioase, fără a percepe în mod acut miza politică din spatele întregii povești. Ei erau mulțumiți cu slujbele oficiate de preoții UOC-MP, acesta fiind de fapt lucrul esențial pentru ei, neresimțind nevoia unei „treceri”. Din acest motiv, autoritățile ucrainene au căutat să „dinamizeze” acțiunea de trecere la noua structură, fapt care a generat ample frământări, rezultatele fiind modeste. Cu toate acestea, autoritățile ucrainene s-au ferit să interzică prin lege activitatea UOC-MP, care a continuat să funcționeze în paralel cu Biserica ucraineană autocefală. Acest lucru a fost motivat și de faptul că autocefalia a fost recunoscută doar de către o parte din bisericile ortodoxe. Unele, precum Biserica Ortodoxă Română, a amânat pronunțarea până la rezolvarea problemei prin dialog între toate părțile.

Toate frământările bisericesti din Ucraina au fost motive pentru Moscova de a denunța o persecuție religioasă împotriva credincioșilor UOC-MP. Această persecuție ar fi fost inițiată de un regim de la Kiev calificat drept ultra-naționalist, care ușor a fost încadrat, pentru uzul societății ruse, obișnuită cu termenul, drept „nazist”. Denunțata persecuție religioasă a mers mână în mână cu măsurile adoptate de Kiev privind limitarea utilizării limbii ruse în Ucraina, fapt care a „impus” Moscovei, conform afirmațiilor lui Putin, organizarea „operației militare speciale”.⁴¹

Revenind însă la chestiunile bisericesti, cât de mare a fost totuși implicarea Bisericii Ortodoxe Ruse în afacerile politice ale țărilor vecine în care există eparhii sub jurisdicția Moscovei? După cum am spus, Moscova pretinde că structurile bisericesti aflate sub ascultarea sa din țările foste membre ale URSS sunt practic independente, legăturile fiind doar de natură spirituală. Mai mult, Biserica Ortodoxă

³⁹ Denys Shestopalets, “Churches, Politics, and Ideological Struggles in Ukraine: The Case of the Euromaidan Protests (2013–2014)” *Politics, Religion & Ideology* 21, 1 (2020): 46–67.

⁴⁰ „Ukraine creates church independent from Russia,” *france24.com* 16/12/2018, <https://www.france24.com/en/20181216-ukraine-creates-orthodox-church-independent-russia-poroshenko>.

⁴¹ Kristina Stoeckl, „The Use of Religious Arguments for the Justification of the Russian Invasion of Ukraine,” *BYU LAW. International Center for Law and Religion Studies* March 18, 2022, <https://talkabout.iclrs.org/2022/03/18/the-use-of-religious-arguments-for-the-justification-of-the-russian-invasion-of-ukraine/>.

Rusă a renunțat la utilizarea exclusivă a limbii ruse, care mai este folosită doar în parohiile rusești, pentru ca în restul acestora să se folosească limba națională a țării respective, cum se întâmplă bunăoară în Republica Moldova, unde limba română este folosită pe scară largă în cuprinsul Mitropoliei Chișinăului „și a întregii Moldove”. Prin urmare, nu ar putea fi vorba de o „rusificare” prin biserică. Însă, la 21 august 2010, patriarhul Kirill i-a îndemnat pe preoții amintitei eparhii, în contextul disputelor legate de recunoașterea Mitropoliei Basarabiei, sufragană Sf. Sinod de la București, să rămână ferm pe teren bisericesc alături de Moscova: „Uneori suntem întrebați. Dar de ce atribuți Moldova Sfintei Rusii, căci moldovenii vorbesc o altă limbă, neslavă? Și eu răspund că Sfânta Rusie este o noțiune nici etnică, nici politică, nici lingvistică, este o noțiune spirituală.”⁴²

Noțiunea de „Sfânta Rusie” e veche de secole în imaginarul religios și politic rusesc. „Rusia – a treia Romă” este o temă care a justificat expansionismul moscovit și integrarea sub cupola sinodului rus a multor popoare ortodoxe.⁴³ O altă noțiune, mai laică, a revenit în forță în prim plan odată cu izbucnirea conflictului cu Ucraina, anume „Lumea rusă” (Russkiy Mir). Și „Lumea rusă” este o noțiune veche, menită să dea contur excepționalismului rusesc. Sub influența discursurilor lui Vladimir Putin, care neagă hotărât existența unei identități naționale aparte pentru ucrainenii, „Lumea rusă” este înțeleasă de unii ca referindu-se strict la popoarele est-slave (ucrainenii – „malorușii”, bielorușii) înrudite (până la identitate) cu rușii.⁴⁴ De fapt, noțiunea este mult mai cuprinzătoare, referindu-se la toate popoarele care, într-un fel sau altul, s-au aflat în contact cu cultura rusă, chiar dacă vorbesc limbi diferite și au religii diferite.⁴⁵ Astfel, popoarele din Caucaz sau Asia Centrală fac parte, la rândul lor, din „Lumea rusă”. „Sfânta Rusie” este o noțiune complementară, care extinde influența Moscovei în lumea ortodoxă. Biserica Ortodoxă Rusă nu se mai definește pe sine ca o biserică etnică, așa cum sunt marea majoritate a bisericilor ortodoxe, ci este o biserică cu respirație globală, care include în spațiul ei canonic diverse popoare. Din acest punct de vedere, Biserica Rusă se vede mai mult în situația Bisericii Catolice, patriarhul Moscovei fiind considerat cel mai „egal” dintre ierarhii creștini în raport cu papa. De aceea, nu întâmplător patriarhul Kirill caută să aibă întâlniri bilaterale „exclusive” cu suveranul pontif, cum a fost cea de la Havana, din 2016.⁴⁶

⁴² George Enache, „Relațiile cu Patriarhia Moscovei, pe baza studiilor de arhivă”, 177.

⁴³ Daniel B. Rowland, “Moscow--the Third Rome or the New Israel?” *Russian Review* 55, no. 4 (October 1996). Natalia Naydenova, “Holy Rus: (Re)Construction of Russia’s Civilizational Identity,” *Slavonica* 21, no. 1/2 (January 2016): 37–48.

⁴⁴ Moritz Pieper, “Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad” *Geopolitics* 25, no. 3 (May 2020): 756–79.

⁴⁵ Michał Wawrzonek, “Ukraine in the ‘Gray Zone’: Between the ‘Russkiy Mir’ and Europe,” *East European Politics & Societies* 28, no. 4 (November 2014): 758–80. John Chrystavgis, “Unholy War,” *America* 226, no. 6 (May 2022): 38–41.

⁴⁶ Jim Yardley, „Pope and Russian Orthodox Leader Meet in Historic Step,” *The New York Times*, Feb. 12, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/02/13/world/americas/pope-arrives-in-cuba-for-historic-meeting-with-russian-orthodox-leader.html>.

Însă, „Sfânta Rusie” s-a dovedit a fi nu doar o „noțiune spirituală”. În același discurs din 2010, Kirill își exprima speranța că orientarea politică a Republicii Moldova va continua să contribuie la „păstrarea unității Sfintei Rusii”.⁴⁷ În fapt, departe de a se ocupa doar cu chestiuni spirituale, bisericile aflate sub ascultarea Moscovei s-au dovedit în ultimii 30 de ani agenți puternici de influență în slujba intereselor Kremlinului, sprijinind la modul deschis mișcările politice pro-ruse și opunându-se oricăror tentative ale statelor respective de a se apropia de Occident. Mai mult, ele au promovat pe Putin și putinismul, ca model politic demn de urmat, stabilind chiar valențe „spirituale” acestui putinism.⁴⁸

Nu insist asupra modului în care UOC-MP a subminat Euromaidanul și a evitat să condamne anexarea Crimeii.⁴⁹ Să ne amintim doar de atacurile făcute de către reprezentanții Mitropoliei Moldovei împotriva candidatului proeuropean Maia Sandu, pe care au acuzat-o că intenționează să aducă în țară 30000 de sirieni și urmează să adopte o politică permisivă față de comunitatea gay. Culmea turpitudinii a fost atinsă de Marchel, episcopul de Bălți și Fălești, care, în noiembrie 2016, a chemat pe credincioși să nu o voteze pe Maia Sandu, deoarece aceasta este „stearpă” și este un „pericol pentru biserică”. Marchel a îndemnat ca lumea să-l voteze pe Igor Dodon, care este „un candidat creștin și moral sănătos”, în plus acesta fiind și „patriot”. Ierarhul a subliniat că biserica nu se amestecă în politică, dar are datoria să explice oamenilor care sunt persoanele publice care promovează „valorile morale sănătoase”.⁵⁰

Cele petrecute recent au demonstrat și celor mai puțin atenți că asemenea discursuri nu sunt întâmplătoare, ci fac parte dintr-o viziune mai amplă, deopotrivă geopolitică și eshatologică, care sugerează faptul că „Lumea Rusă”/ „Sfânta Rusie” se află în luptă cu un Occident „globalist”/ „satanic”, pentru salvarea întregii lumi.

Mesianismul rusesc versus „Occidentul satanic”

Cel puțin de două secole, de la Revoluția franceză, Occidentul evoluează sub semnul unui război cultural, care cunoaște fluxuri și refluxuri, dar care, se vede, că nu a încetat nici acum, el reluându-se cu o forță sporită în zilele noastre, între taberele definite drept „progresiste”/„neomarxiste” și „creștine”/„conservatoare”.

⁴⁷ George Enache, „Relațiile cu Patriarhia Moscovei, pe baza studiilor de arhivă,” 177.

⁴⁸ Daniel Wallace, “The Church under Putin,” *Christian Century* 132, no. 25 (December 9, 2015): 10–11. Christopher Marsch, „From Atheism to Establishment?: The Evolution of State-Church Relations in Russia,” în *Religion and Regimes: Support, Separation, and Opposition*, Mehran Tamadonfar, Ted G. Jelen - editori (Lexington Books, 2014), 51-72.

⁴⁹ Nicholas E. Denysenko, “Chaos in Ukraine: The Churches and the Search for Leadership,” *International Journal for the Study of the Christian Church* 14, 3 (2014): 242–59.

⁵⁰ „Atac imund la viața personală a Maiei Sandu, din partea unui episcop subordonat Moscovei,” *România curată*, 4 noiembrie 2016, <https://www.romaniacurata.ro/atac-imund-la-viata-personala-a-maiei-sandu-din-partea-unui-episcop-subordonat-moscovei/>.

Sunt veșnicele dileme, între alegerea unui „progres” fără limite, care nu știi exact încotro duce și menținerea unei „tradiții” ale cărei conținuturi și eficiență socială pot fi contestabile, respectiv între menținerea religiei (creștinismul) drept un element central al identității europene (occidentale) sau renunțarea la aceasta și trimiterea religiei strict în spațiul privat.

Tematica este serioasă și merită a fi tratată cu toată atenția. Puțină lume își mai amintește azi de războiul cultural care a animat Franța celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, care a opus stânga radicală, liber cugetătoare/atee și Biserica Catolică, mai precis ordinele monastice. Considerată drept un exponent al Vechiului Regim (monarhia absolutistă), Bisericii Catolice i-au fost confiscate bunurile de către revoluționarii de la 1789 iar ordinele monahale au fost interzise, deoarece erau privite drept instrumentul cel mai puternic de influență al Bisericii. Relegalizate ulterior, aceste ordine monastice nu și-au cerut înapoi proprietățile pierdute, și-au învățat lecția trecutului, îndreptându-și misiunea către ajutorarea săracilor. Rezultatul a fost o activitate caritativă și educațională excepțională, care a crescut considerabil influența în societate a ordinelor monahale franceze, care, printre altele, au avut și un rol important în consolidarea influenței Parisului în colonii, prin școlile și spitalele organizate pentru populațiile indigene. Activitatea acestor ordine nu a fost privită cu ochi buni de o stângă tot mai atee în convingeri, deoarece publicul țintă era același - populația săracă a Franței – iar „creștinismul social” practicat de monahi era în contradicție cu soluția marxistă. Din acest motiv, conflictul s-a accentuat tot mai mult. În momentul în care o coaliție de stânga a preluat puterea în Franța, la începutul secolului XX, s-au luat măsuri dure care priveau în principal blocarea activității școlare a congregațiilor, totul culminând cu expulzarea majorității acestor congregații din Franța. Mai mult, în 1905, s-a adoptat o lege radicală a separării bisericii de stat, care, ulterior, a devenit sursă de inspirație pentru legislația sovietică în domeniul religios. Despre consecințele acestei legi și cât de utilă a fost ea evoluției societății franceze este mult de discutat, dar nu este locul aici pentru aceasta.⁵¹

Dacă în Franța a triumfat un stângism radical, în Spania, în urma războiului civil, Franco a introdus un regim conservator, cu tendințe fasciste, în care catolicismul juca un rol eminent, iar stânga era aspru combătută. Se încerca astfel, prin violență, lichidarea fracturii profunde din interiorul societății spaniole, fractură care, în multe moduri, persistă și azi.⁵²

Războiul cultural s-a reaprins de ceva vreme peste ocean, în Statele Unite, unde „progresiștii” și „conservatorii” se confruntă aprig, iar cele două partide mari (democrații și republicanii) s-au contaminat, luând partea uneia sau alteia din aceste

⁵¹ René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX. 1780-2000*, traducere de Giuliano Sfichi (Iași: Editura Polirom, 2003); Jacques Olivier Boudon, *Religion et politique en France, depuis 1789* (Armand Colin, 2007); Maurice Larkin, *Church and State after the Dreyfus Affair: The Separation Issue in France* (Palgrave MacMillan, 1974).

⁵² Thomas Jeffrey Miley, “Constitutional Politics and Religious Accommodation: Lessons from Spain,” *Politics, Religion & Ideology* 16, 4 (2015): 411–33.

tabere.⁵³ Aici temele dominante sunt distanțările de etica creștină propuse de „progresiști” (mai ales în ceea ce privește drepturile comunității LGBTQ) precum și inovațiile „socialiste” (gen Obamacare), care contraziceau tradiționalul „American Way of Life” bazat pe primatul individualismului.⁵⁴ Importat în primă instanță din America, în Europa războiul cultural a devenit tot mai evident odată ce efectele crizei din 2008 își făceau simțită prezența, generând o tot mai mare neîncredere în capacitatea Uniunii Europene de a gestiona corect problemele socio-economice. Astfel, se naște un curent tot mai puternic suveranist-populist, care într-o măsură mai mare sau mai mică, este prezent în toată Europa, tema principală fiind contestarea Uniunii Europene ca realitate suprastatală, ea devenind, treptat, în imaginarul adeptilor acestor mișcări, o întruchipare a curentului „globalist”.⁵⁵ Nu insist ce înseamnă globalismul din perspectiva neoliberalilor, ci mă voi concentra pe dimensiunea conspiraționistă pe care a căpătat-o, în ochii unora, această noțiune, prin presupunerea că există o „ocultă internațională” care se ocupă cu distrugerea națiunilor și introducerea unui „guvern mondial”.

Povestea nu este deloc nouă. În ultimul său roman, „Cimitirul din Praga”, Umberto Eco narează povestea lui Simone Simonini, un personaj din veacul al XIX-lea, al cărui bunic era un adept al Vechiului Regim și inamic al oricărei înnoiri.⁵⁶ Bunicul citea cu sfințenie lucrările abatelui Barruel, cel care considera că Revoluția franceză și decapitarea regelui Ludovic al XVI-lea s-a produs datorită unei conspirații oculte, dezvoltată de-a lungul secolelor de templierii supraviețuitori ai persecuției ordonate de regele Filip al IV-lea cel Frumos în veacul al XIV-lea, care, în timp, s-au deghizat în francmasoni. Însă, vajnicul lector credea că Barruel nu avea pe deplin dreptate, o contribuție esențială la marea conspirație având-o evreii.

Dacă bunicul era adeptul conspirației iudeo-masonice, tatăl lui Simone era un inamic feroce al regalității și adept al mișcării carbonare (revoluționarii italieni), văzând în Biserică exclusiv un ferment al reacțiunii. Simone povestește că tatăl său credea în deviza: „să spânzurăm ultimul rege cu mațele ultimului preot”. Pentru tatăl lui Simone, încarnarea răului erau iezuiții, ordinul religios cel mai detestat de revoluționari, fiind considerat drept încarnarea „reacțiunii” și a ce este mai rău în

⁵³ Jacob Heilbrunn, “The Culture War Returns,” *National Interest*, no. 138 (July 2015): 5–8.

⁵⁴ Andrew Marin, “Winner Take All?-A Political and Religious Assessment of the Culture War between the LGBT Community and Conservatives,” *Political Theology* 12, 4 (2011): 501–10; Daniel Béland, Philip Rocco, and Alex Waddan, “Obamacare in the Trump Era: Where Are We Now, and Where Are We Going?” *Political Quarterly* 89, 4 (2018): 687–94.

⁵⁵ Frane Adam, Matevž Tomšič, “The Future of Populism in a Comparative European and Global Context,” *Comparative Sociology* 18, 5/6 (2018): 687–705; Helen V. Milner, “Voting for Populism in Europe: Globalization, Technological Change, and the Extreme Right,” *Comparative Political Studies* 54, 13 (2021): 2286–2320; Vedi R. Hadiz, Angelos Chryssogelos, “Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective,” *International Political Science Review* 38, 4 (2018): 399–411.

⁵⁶ Umberto Eco, *Cimitirul din Praga*, traducere de Ștefania Mincu (Iași: Editura Polirom, 2013); Vezi și recenziile la Eco: David A. Bell, “Conspiracy Porn,” *New Republic* 242, 18 (2018): 26–29; Mary Donnarumma Sharnick, “The Prague Cemetery,” *America* 206, 7 (2012): 31–33.

creștinism. Nu întâmplător, iezuiții sunt expulzați din Franța încă din 1880, adică cu 20 de ani înainte de expulzarea celorlalte ordine monahale.

„Contaminat” deopotrivă de moștenirea bunicului și al tatălui, Simone ajunge să le asimileze pe amândouă, într-un mod paradoxal, prin dedublare în două personaje care ajung să nu mai știe unul de celălalt, un iezuit și un căpitan francmason. Într-un proces de regăsire de sine, Simone își dă seama că joacă, alternativ, două roluri, supuse însă ambele aceluiași scop: Simone este un agent (un trol de secol al XIX-lea) supus unui șef de poliție, care produce texte de propagandă, teorii ale conspirației de ambele nuanțe, iudeo-masonică respectiv iezuită, menită să tulbure lumea și, în același timp, să permită poliției să-și exercite controlul asupra societății. Oamenii se dovedesc extrem de sensibili la existența unei mișcări oculte („guvernul mondial”) care are în intenție să genereze o amplă inginerie socială, peste capul și voința societății, schimbarea fiind una funestă. Există însă persoane „lucide” care, vigilente, citesc „semnele vremii” și atrag atenția asupra acestei „conspirații”. Simone își dă seama că memoria mulțimii este scurtă și, în meseria sa de „trol”, nu face altceva decât să bricoleze, periodic, texte vechi, pe care doar le coafează și le adaptează contextului, menținând aprinsă ideea conspirației mondiale, fie cea a „iudeo-masonilor”, fie cea a iezuiților, cei din urmă avându-l în spate pe papă. Lumea este agitată, exaltații ies la lumină, problemele reale sunt uitate iar poliția poate controla societatea prin aceste veșnice povești servite unei opinii publice lipsite de spirit critic, intervenind „salvator” atunci când situația degenerează. Însă, cei care practică asemenea jocuri se joacă de fapt cu focul. Colportarea, cu bună știință sau în mod naiv, a „conspirației iudeo-masonice” se știe la ce tragedie a condus în secolul XX. Ca parte a drumului care a dus spre tragedia Holocaustului, nu trebuie uitat că de la antisemitismul considerat „soft” al primarului Vienei, Karl Lueger, la „soluția finală” propusă de un Hitler obsedat de ideea că tot răul provine de la evrei, a fost doar un pas.

În ultimii ani, Europa s-a văzut confruntată cu numeroase probleme, care au subminat încrederea în construcția europeană: criza economică, chestiunea căsătoriilor între persoane de același sex, migrația masivă din zone aflate în conflict (Afganistan, Siria), gestiunea pandemiei de covid. În legătură cu chestiunea căsătoriilor persoanelor de același sex și a identității religioase a musulmanilor veniți recent în Europa, a reapărut problema rolului religiei în societate, a faptului dacă Europa trebuie sau nu să-și asume creștinismul ca o parte fundamentală a identității sale istorice sau, din contra, soluția „magică” ar fi o laicizare radicală.⁵⁷

În mod normal, problemele enumerate sunt suficient de distincte, iar oamenii pot alege soluțiile de rezolvare ale fiecăreia independent una de alta. Însă, au apărut și inevitabilele teorii ale conspirației care leagă toate aceste chestiuni la un loc și caută să forțeze pe oameni să adopte o anumită soluție, obligatorie, la o anumită chestiune. Astfel, forțele „satanice” globaliste, progresiste, neo-marxiste ar căuta să producă „marea resetare”, de natură să conducă de fapt la o sclavie generalizată. Ca acest lucru să nu se întâmple, este obligatoriu să refuzi soluțiile

⁵⁷ *Radical Secularization?: An Inquiry into the Religious Roots of Secular Culture*, Stijn Latré, Walter Van Herck, Guido Vanheeswijck (editors) (Bloomsbury, 2015).

neoliberale în economie, să te declari suveranist (prin urmare anti-UE), să respingi legislația favorabilă minorităților sexuale, să nu accepți „invazia” musulmană, să consideri că, de fapt, pandemia este o „plandemie” menită să extindă controlul asupra populației și, în anumite medii, să-ți asumi în mod deplin condiția de „creștin”. De fapt, creștinismul de care se face vorbire este un fel de milenarism, care îl vede pe Antihrist în toate lucrurile arătate mai sus. Acest „creștinism” este continuatorul curentelor milenariste de la sfârșitul secolului XX, care-l vedeau pe Antihrist în codurile de bare, apoi în cărțile de identitate cu cip, pentru a se ajunge azi, pe măsură ce tehnologia evoluează, în a arăta că vaccinurile în general, dar mai ales cele anti-covid, reprezintă o formă subtilă de microcipare sau, mai rău, de modificare genetică a indivizilor, pentru a se prelua controlul asupra lor.⁵⁸

Trebuie spus că există, pentru cei care nu cred în Dumnezeu, și varianta „secularizată”, fără referința la religie, a acestor „soluții” legate în lanț. De asemenea, adversarii religiei au construit și ei legende despre pericolul „fundamentalismului religios” și au băgat în aceeași oală a teoriei conspirației pe toți cei care se declară credincioși, deși, la o privire atentă, sunt foarte puțini cei care urmează consecvent linia doctrinară prezentată mai sus. Exemplul cel mai elocvent în cazul românesc este cel al acuzației, absolut gratuite și fără dovezi, făcute la începutul pandemiei, că în biserici rata de infectare cu Covid 19 este mult mai mare decât, bunăoară, în mall-uri. Au urmat atacurile cu privire la modul în care se desfășoară actul administrării împărțășaniei, amestecându-se în mod brutal și fără noimă planurile sanitar și liturgic.⁵⁹ Acest lucru a condus la o ruptură majoră în societatea românească, care a generat neîncredere, frustrare și revoltă, care a condus la piedici majore în ceea ce privește rezolvarea problemei sanitare, stimulând la cote mari ideile conspiraționiste în mediile religioase.

⁵⁸ Asemenea teorii sunt vehiculate și în România de diferite site-uri, cum ar fi <https://infocrestin.com/tag/microcip/> sau <https://saccsiv.wordpress.com/2009/01/24/big-brother-cipuri-implanturi-microcipuri-666-semnul-fiarei-faza-finala-a-experimentului-inceput-de-colaborarea-ibm-nazism-coordonarea-masoneriei/>.

O critică radicală a acestor poziții a făcut-o Răzvan Codrescu, în articolul „Ortodocși adevărați?” *Lumea credinței*, an IX, nr. 9/98, septembrie 2011: 52-53, <https://razvan-codrescu.blogspot.com/2011/09/ortodocsi-adevarati.html>.

⁵⁹ George Arun, „Opinie: Moaștele făcătoare de minuni față în față cu ravagiile pandemiei,” *dw.com*, 19.10.2021, <https://www.dw.com/ro/opinie-moa%C8%99tele-f%C4%83c%C4%83toare-de-minunifa%C8%9B%C4%83%C3%AEnfa%C8%9B%C4%83-cu-ravagiile-pandemiei/a-59548142>; „In ciuda recomandarilor, BOR a decis ca Sfanta Liturghie se desfasoare in afara bisericilor, cu maximum 100 de persoane prezente,” 22 Martie 2020, <https://ziare.com/slujbe-online/pag2>; „Reguli pentru biserici dupa 15 mai. BOR reactioneaza, amintind de implicarea sa "caritabila fara termen de comparatie”,” Sâmbătă, 9 mai 2020, <https://ziare.com/social/biserica/reguli-pentru-biserici-dupa-15-mai-bor-reactioneaza-amintind-de-implicarea-sa-caritabila-fara-termen-de-comparatie-1610477>. Mai importante sunt comentariile anti-clericale, profund jignitoare, care însoțesc aceste articole, cum este acesta, postat la ultimul articol citat: „Coronavirusul e o șansă extraordinară de a scăpa de boate și de habotnici. Lăsați-i să-și facă de cap. Boatele infecte trebuie tratate în mănăstiri cu zeamă de moaște nu plimbate cu elicopterul SMURD”.

Cei care au atacat Biserica, cu slogane de genul „vrem spitale nu catedrale” sau cu acuzele de contaminare masivă în incinta bisericilor se numără dintre cei nemulțumiți de faptul că Biserica Ortodoxă Română a luat poziție publică împotriva căsătoriilor între persoanele de același sex, îndemnând la participare la celebrul „referendum pentru familie”. Însă, aceste persoane nu au observat (sau s-au făcut că nu observă) că Biserica Ortodoxă Română, cel puțin la nivel oficial, a manifestat multă înțelegere față de problema imigranților, a îndemnat la toleranță și dialog în raport cu lumea musulmană, a respins teoriile conspirației cu privire la „pandemie” și a afirmat (corect) că vaccinarea este o problemă medicală, care nu are legătură cu chestiuni de natură dogmatică, care trebuie rezolvată în mod responsabil, prin informarea corectă a cetățenilor, respectându-se libertățile acestora, deci fără constrângeri arbitrare.⁶⁰ De asemenea, în toți acești ani, Biserica Ortodoxă Română, prin vocile ei cele mai autorizate, a fost o fermă susținătoare a integrării europene a României, iar la sinodul de la Creta a fost una din vocile de echilibru în lumea ortodoxă.⁶¹

Am insistat pe aceste aspecte, deoarece există persoane care, atunci când aud de ortodocși, tind să spună, în mod fals, să-i considere, la paușal, pe toți „putiniști”. Cine sunt de fapt acești „putiniști” care se ascund sub o identitate religioasă? Sunt oameni care cred în decadența Occidentului, în conspirația globaliștilor, consideră că legalizarea căsătoriilor între persoane de același sex, migrația musulmană și p(l)andemia sunt doar aspecte ale aceluiași plan menit să distrugă Europa, Occidentul în general și, în cele din urmă, întreaga lume. Fie în varianta secularizată sau în cea religioasă (ambele având însă iz milenarist) pentru ei există un salvator, iar acesta este Putin.

Lumea occidentală a avut mereu obsesia, dusă până la voluptate, a decadenței, a „apusului” așa cum se exprimă Oswald Spengler. Pe de altă parte, Rusia, care este datoare, la un mod incalculabil, Europei, pentru întreg progresul pe care l-a cunoscut începând cu Petru cel Mare, s-a comportat de la un moment dat ca o altă lume, diferită, „lumea rusă” de care vorbeam mai devreme, o lume superioară, cel puțin în „spirit”, o lume chemată să înnoiască civilizația umană printr-o revoluție

⁶⁰ „Biserica Romana vrea sa ajute refugiații. "Atunci când aproapele nostru se afla în dificultate, avem datoria sa-l ajutam",” CRIZA IMIGRANTILOR, 06-09-2015, <https://stirileprotv.ro/stiri/criza-imigrantilor/biserica-romana-vrea-sa-ajute-refugiati-atunci-cand-aproapele-nostre-se-afla-in-dificultate-avem-datoria-sa-l-ajutam.html>; „Purtătorul de cuvânt al Patriarhiei spune că eșecul campaniei de vaccinare e rezultatul „asocierii actului medical cu micii și berea”,” 26.10.2021, <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/purtatorul-de-cuvant-al-patriarhiei-spune-ca-esecul-campaniei-de-vaccinare-e-rezultatul-asocierii-actului-medical-cu-micii-si-berea-1713763>; „Bănescu: Datoria rațională și urgentă a fiecăruia este să asculte exclusiv de sfaturile medicilor,” 20 Oct 2021, <https://www.euractiv.ro/social/banescu-datoria-rationala-si-urgenta-a-fiecaruia-este-sa-asculte-exclusiv-de-sfaturile-medecilor-25995>.

⁶¹ *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană. Contribuții necesare la securitatea și stabilitatea europeană*, Adrian Gabor, Radu Petre Mureșan (coordonatori) (Editura Universității din București, 2006).

mesianică. Dacă la un moment dat această „mare idee” părea ortodoxismul, mai apoi aceasta a fost comunismul.⁶²

După prăbușirea URSS, Boris Elțin și o parte din elitele ruse au dorit să se integreze în lumea occidentală, discutându-se inclusiv aderarea Rusiei la NATO. Putin a schimbat macazul, reluând teza excepționalismului rus, cu scopul de a reface URSS și de a defini poziția Rusiei ca o forță distinctă în lume, egală cu Statele Unite și China.⁶³

Putin a găsit în Alexander Dughin persoana capabilă să construiască narațiunea legitimantă a noii renașteri a Rusiei în ochii propriilor concetățeni și să găsească simpatizanți ai Kremlinului în Occident. Geopolitica lui Dughin vizează practic refacerea URSS, insistându-se pe ideea că fostele republici membre ale URSS sunt parte a „lumii ruse”, iar această refacere poate implica și utilizarea armelor.⁶⁴

Reîntorcându-se la filioanele slavofilismului, Dughin a acordat o atenție specială „ortodoxiei”, pe care a adaptat-o unei viziuni pseudo-conservatoare, care cuprinde toate elementele descrise mai sus, în ceea ce privește problema globalizării, a imigrației, a drepturilor LGBTQ sau pandemiei. Dughin proclamă că Occidentul este bolnav, însă avem de-a face cu un bolnav agresiv, care amenință inclusiv Rusia. Însă, afirmă Dughin, Putin ar fi reușit să întreprindă o „revoluție” conservatoare și suveranistă, care a stopat marșul agresiv al progresiștilor/ globaliștilor/ neomarxiștilor. Este o poveste care a prins în Europa (sau poate banii pompați în diverse mișcări populiste au fost mai convingători), astfel că mulți lideri populiști europeni l-au văzut pe Putin drept un model. În viziunea lui Dughin, conflictul dintre Rusia și Occident urma să fie inevitabil, și nu doar pentru un „măruntiș” precum controlul asupra Ucrainei, ci pentru „sufletul” civilizației occidentale. Iată ce spune Dughin, la scurtă vreme după începerea agresiunii împotriva Ucrainei: „Acesta nu este un război împotriva Ucrainei. Este o confruntare împotriva

⁶² Alain Besancon, *Sfânta Rusie*, traducere de Vlad Russo (București: Editura Humanitas, 2013).

⁶³ Roger E. Kanet, “Russian Strategic Culture, Domestic Politics and Cold War 2.0,” *European Politics & Society* 20 no. 2 (April 2019): 190–206; Alexander Cooley, Daniel Nexon, *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order* (Oxford University Press, 2020), 80-109.

⁶⁴ Kseniya Kirillova, „Communism for Russia and Conservatism for Export,” December 1, 2021, <https://cepa.org/article/communism-for-russia-and-conservatism-for-export/>; „Putin approves new foreign policy doctrine based on 'Russian World,’” *Reuters*, Sep 05, 2022, https://uk.investing.com/news/world-news/putin-approves-new-foreign-policy-doctrine-based-on-russian-world-2741519?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=18990571359&utm_content=636541043008&utm_term=dsa-1463805041937_&GL_Ad_ID=636541043008&GL_Campaign_ID=18990571359&gclid=Cj0KCQiA4aacBhCUARIsAI55maH39WOSUs8_qRYlrjRz6VcuhE9NR35wJ2KBvK4QO1GFwI9I3BxBJxUaAnUfEALw_wcB.

globalismului ca fenomen planetar integral. Este o confruntare la toate nivelurile – geopolitic și ideologic. Rusia este acum exclusă din rețelele globaliste. Ea nu mai are de ales. Fie să-și construiască lumea, fie să dispară. Rusia a trasat un curs pentru a-și construi lumea, civilizația. Și suntem în război pentru asta. De aici reacția legitimă. Și acum primul pas a fost făcut. Dar suveranul în fața globalismului nu poate fi decât un spațiu mare, un stat-continent, un stat-civilizație. Nicio țară nu poate rezista mult timp la deconectarea completă.

Rusia creează un câmp de rezistență global. Victoria noastră ar fi o victorie pentru toate forțele alternative, de dreapta și de stânga, și pentru toate popoarele. Începem, ca întotdeauna, cele mai dificile și periculoase procese. Dar când câștiga, toți beneficiază. Creăm condițiile pentru o adevărată multipolaritate. Iar cei care sunt gata să ne omoare acum vor fi primii care vor profita.

Ce înseamnă pentru Rusia ruperea de Occident? Este mântuirea. Occidentul modern, unde triumfă Rothschild, Soros, Schwab, Bill Gates și Zuckerberg, este cel mai dezgustător lucru din istoria lumii. Este un cimitir pentru deșeurile toxice ale civilizației, este anti-civilizație. Și, cu cât Rusia se desprinde mai repede și mai complet de ea, cu atât mai repede la rădăcini. La ce? La rădăcinile greco-romane, creștine, europene. Adică la rădăcinile comune cu adevăratul Occident, pe care Occidentul modern le-a suprimat. Și au rămas în Rusia.”⁶⁵ Prin urmare, luptând cu Occidentul, Rusia, de fapt, salvează sufletul acestui Occident.

Lăsând deoparte versiunea „secularizată” să insistăm pe cea religioasă, în care reprezentanții ai Bisericii Ortodoxe Ruse, în frunte cu patriarhul Kirill, joacă un rol eminent.

Implicarea Bisericii Ortodoxe Ruse în războiul din Ucraina

Până la analiza rolului jucat de Biserica Ortodoxă Rusă în aceste săptămâni de război, să facem câteva precizări, care sunt absolut necesare. Rusia se consideră o mare putere, egală cu Statele Unite. Critică acerb acțiunile Washingtonului, dar, în același timp, visează să fie aidoma Unchiului Sam, adică, în concepția rusă, o superputere care nu se împiedică de nimic în relațiile internaționale.

Decenii la rândul, statele lumii au căutat să implementeze două lucruri în relațiile internaționale: nerecurgerea la forță în rezolvarea problemelor dintre două state suverane și neamestecul în treburile interne. Prima mare provocare după încheierea Războiului Rece a fost ocuparea Kuweitului de către Irak, adică atacul unui stat suveran asupra altui stat suveran, fapt care însemna o încălcare gravă a principiilor internaționale, iar problema a fost rezolvată prin organizarea unei coaliții

⁶⁵ „Acesta nu este un război împotriva Ucrainei. Este o confruntare împotriva globalismului ca fenomen planetar integral,” 11/03/2022, <https://ioncoja.ro/acesta-nu-este-un-razboi-impotriva-ucrainei-este-o-confruntare-impotriva-globalismului-ca-fenomen-planetar-integral/>.

sub egida ONU, care a împins pe Saddam Hussein înapoi, dincolo de graniță, fără însă a-l răsturna de la putere (deocamdată). Mai apoi, conflictele din fosta Iugoslavie și recrudescența fenomenului terorist, sub haină islamică, marcat de atacul asupra turnurilor gemene la 11 septembrie 2001, au arătat că în relațiile internaționale este foarte dificil fără recursul la o soluție armată. Astfel că, treptat, s-a dezvoltat tot mai mult o teorie a „războiului just”, care să justifice intervențiile militare în anumite situații. „War on terror” (războiul împotriva terorismului) a fost considerat de la sine înțeles un „război just”, mai ales că se desfășura împotriva unor actori internaționali nelegitimi (grupările teroriste), prin urmare fiind vorba de un conflict asimetric prin care urma a se lichida bande care încălcau sistematic legile războiului, asasinând civili pe bandă rulantă.⁶⁶ În cazul conflictului din Iugoslavia, lucrurile au fost mai complicate, deoarece era vorba de amestecul în chestiunile interne ale unui stat. Ori, în acest caz, s-a vorbit de dreptul comunității internaționale de a interveni atunci când populația, mai exact o minoritate, este persecutată de către autoritățile de stat. Bombardamentele masive asupra Belgradului s-au făcut pentru a obliga autoritățile sârbe să stopeze operațiunea de purificare etnică asupra populației albaneze din Kosovo. În sfârșit, cea mai controversată dintre acțiunile americane, invazia Irakului și eliminarea lui Saddam Hussein, s-a făcut în numele pretensei legături a dictatorului irakian cu grupările teroriste și cu producția de arme chimice, care fuseseră folosite, cu mai mulți ani în urmă, împotriva minorității kurde. Trebuie spus că, cel puțin în anumite situații, „războaiele juste” duse de americani au primit conotație de „război sfânt” (Holy War). În special George W. Bush, creștin fervent, a folosit terenul de „cruciadă” pentru a denumi războiul împotriva terorismului islamic.⁶⁷

Rusia a condamnat, sistematic, la vremea lor, acțiunile Statelor Unite, insistând pe neamestecul în treburile interne, inviolabilitatea frontierelor și rezolvarea pe calea pașnică a conflictelor. Critica Americii a fost reiterată de un universitar rus în timpul unui interviu pe Channel 4. Întrebat de ce Rusia, în loc să se comporte altfel, face exact precum Statele Unite, universitarul a replicat: pentru că-și permite, pentru că Rusia este o mare putere și așa acționează marile puteri.⁶⁸

De ce în Ucraina nu este vorba de război, ci de o „operație militară specială”? Pentru că Ucraina nu este condusă de o putere legitimă, din perspectiva rusă, deci nu avem de-a face cu un conflict între două state suverane. Pentru imaginarii rusi, lucrurile se apropie de situația din Afganistan din anii '80 ai secolului XX. Trebuie amintit că, inițial, sovieticii fuseseră chemați în ajutor de către Nur Muhammad Taraki, care, mai apoi, a fost înlăturat de la putere de către Hafizullah Amin. Acesta nu a mai văzut cu ochi buni prezența masivă a sovieticilor. De aceea, Amin a fost înlăturat printr-o operațiune a forțelor speciale sovietice, în

⁶⁶ Oliver O'Donovan, *The Just War Revisited* (Cambridge University Press, 2003).

⁶⁷ Paul Froese and F. Carson Mencken, „A U.S. Holy War? The Effects of Religion on Iraq War Policy Attitudes,” *Social Science Quarterly*, Vol. 90, No. 1 (March 2009): 103-116.

⁶⁸ Vezi interviul acordat de Dmitry Suslov pe 28 februarie 2022, <https://www.channel4.com/news/russian-actions-in-ukraine-are-no-worse-than-america-in-iraq-moscow-academic-says>.

decembrie 1979 (operațiunea Storm-333) care amintește izbitor de ce se dorea să se facă și în cazul președintelui Volodimir Zelenski.⁶⁹ În locul lui Amin a fost instalat un fidel al Kremlinului iar operațiunea de „pacificare” și de eliminarea a rebelilor a continuat. Pentru un rus este foarte ușor de acceptat ideea că URSS s-a luptat în Afghanistan cu teroriștii musulmani iar acum Rusia se confruntă în Ucraina cu „teroriștii” conduși de Zelenski. Dar, cum chestiunea terorismului fusese ani de zile valabilă în cazul cecen și deloc asociată cu ucrainenii, s-a recurs, pentru siguranță, și la termenul de „naziști”, făcându-se legătura cu vechii adepți ai lui Stepan Bandera din timpul celui de-al doilea război mondial.⁷⁰ Fie că e vorba de „naziști”, fie că e vorba de „teroriști” se sugerează ideea nelegitimității de la Kiev și justetea acțiunii ruse. Cum „War on Terror” este acceptat drept legitim în relațiile internaționale, „operațiunea militară specială” este la rândul-i legitimă, dacă la Kiev avem de-a face cu „teroriști”. Din acest motiv, al ilegitimității, inițial Moscova nu a vrut niciun dialog cu Zelenski. Pentru Putin el este doar un instrument, o marionetă, un „actoraș” care joacă într-o piesă scrisă de alții. Prin urmare, Zelenski trebuia eliminat și abia apoi Kremlinul iniția dialogul cu noul guvern „legitim”. Rezistența formidabilă a ucrainenilor i-a făcut pe Putin și compania să-și revizuiască poziția.

Fie că este vorba de „teroriști” în Ucraina, fie că este vorba de „naziști”, aceștia primesc ajutor din Occident, așa cum Occidentul oferise ajutor talibanilor în anii ‘80. Prin urmare, Occidentul a fost de la început, că a vrut sau nu, parte a narațiunii construite de ruși. Ucrainenii sunt practic același popor cu rușii, crede Putin, iar Ucraina, în mod natural, trebuie să fie alături de Rusia. Regimul terorist/nazist de la Kiev a pus în aplicare un plan de rescriere a identității naționale, încercând să rupă Ucraina de „Mama Rusia”, la ordinele Occidentului, care urmărește să folosească Ucraina ca bază pentru un atac împotriva Rusiei. Acest atac, conform propagandei rusești, era inevitabil, iar „operațiunea militară specială” este doar o acțiune preventivă menită să evite o catastrofă națională. În plus, acești „agenți” dețin puterea la Kiev ar fi adus în Ucraina toate turpitudinile unui Occident decadent. De aici utilizarea atât de frecventă a termenului de „gay” atunci când venea vorba de conducerea de la Kiev, „gay-ul” fiind, în ochii Moscovei, simbolul decăderii Occidentului. Astfel, la Kiev nu avem un guvern ales democratic, ci o bandă de teroriști-naziști-gay complet ilegitimă, care trebuie eliminată, crede Kremlinul.

Liderii moscoviți, preluați de trompetele din România, au acuzat Occidentul că este vinovat de prelungirea conflictului, prin ajutorul militar oferit Kievului,

⁶⁹ Mark Galeotti, *Storm-333: KGB and Spetsnaz seize Kabul, Soviet-Afghan War 1979*, 2021, Kindle Edition.

⁷⁰ Eleonora Narvselius, “The ‘Bandera Debate’: The Contentious Legacy of World War II and Liberalization of Collective Memory in Western Ukraine,” *Canadian Slavonic Papers* 54, 3/4 (2012): 469–90; „Nationalists use Syrian terrorists’ tactics in Ukraine - Russian Defense Ministry,” 26 februarie 2022, <https://tass.com/russia/1412043>; Simon Smith, „First ‘Nazi’, now ‘terrorists’: Putin’s latest campaign stems from desperation,” *The Guardian*, 12 october 2022, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/oct/12/putin-nazi-terrorist-ukraine-desperation-russia>.

generând victime tot mai numeroase.⁷¹ Occidentul este somat să nu mai acorde acest ajutor, pentru ca astfel conflictul să-și găsească o rezolvare. S-au găsit și la noi mulți naivi care să susțină așa ceva. De fapt, nu este vorba de inițierea unor negocieri deschise, de la egal la egal, ci de solicitarea ca Occidentul să se dea la o parte, pentru ca Rusia să-i poată lichida pe „teroriști”. Cum Occidentul nu va înceta ajutorul, după cum arată toate semnele, mesajul este unul menit să justifice în fața opiniei publice ruse eșecul de până acum. Rusia nu luptă doar cu teroriștii din Ucraina, ci cu întreg Occidentul, astfel că, în ultimele zile, fantezmele lui Dughin, pe care mulți le luau în derâdere, au devenit inima propagandei moscovite, menită să inducă în sufletul cetățenilor ruși sentimentul de cetate asediată și să-i mobilizeze la lupta mesianică împotriva Occidentului „satanic”.

Prin urmare, dacă pentru un european normal este limpede că avem de-a face cu o agresiunea rusă împotriva unui stat suveran, pentru un rus este vorba de o încercare a Occidentului de a rupe o parte din „Lumea Rusă”, prin intermediul unei grupări teroriste/naziste iar intervenția Rusiei este una cu caracter preventiv și eliberator, deplin legitimă.

Această schemă interpretativă a fost preluată și „sanctificată” de către reprezentanții Bisericii Ortodoxe Ruse. Să luăm doar răspunsul dat de patriarhul Kirill părintelui Ioan Sauca, secretarul general al Consiliului Mondial al Bisericilor, care, printr-o scrisoare deschisă, îi ceruse să intervină pentru a pune capăt vărsării de sânge. Patriarhul Kirill afirmă că Occidentul este cel vinovat, nu doar că oferă arme puterii de la Kiev, dar pentru că, prin intermediul celui guvern, pe care cu alte prilejuri Kirill îl va numi la rândul-i „terrorist/nazist”, Occidentul este de acord cu „o tentativă de reeducare a ucrainenilor, pentru a-i transforma în dușmani ai Rusiei”.⁷² Când Kirill afirmă că ucrainenii și rușii s-au născut creștini din aceeași cristelniță a Niprului, el subliniază unitatea nu doar spirituală, dar și etnică dintre cele două popoare. Fortărea unei construcții naționale distincte în Ucraina, care s-a manifestat prin măsurile de limitare a utilizării limbii ruse și de blocare a activității mitropoliei ortodoxe dependente de Moscova sunt considerate semne ale unei agresiuni care privește direct „Lumea rusă” iar războiul început de Putin este, practic, unul de apărare, legitim și „sfânt”. Caracterul de război sfânt l-a afirmat de altfel însuși Putin, în discursul ținut pe stadion, cu prilejul aniversării anexării Crimeii, atunci când a citat din Evanghelie, pomenind de „dragostea” care trebuie arătată prin ajutorarea „fraților” (ucraineni), care trebuiau scăpați de „naziști”.⁷³

Cu alt prilej, Kirill a reamintit de apelul patriarhului Tihon pentru înfometaji, din 1921, îndemnând pe credincioșii bisericii ruse de pretutindeni să

⁷¹ Holly Ellyatt, „Putin slams U.S., claims it wants to drag out war in Ukraine and provoke China,” August 16, 2022, *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2022/08/16/putin-claims-us-wants-to-drag-out-war-in-ukraine.html>.

⁷² „Response by H.H. Patriarch Kirill of Moscow to Rev. Prof. Dr Ioan Sauca (English translation),” March 10, 2022, <https://www.oikoumene.org/resources/documents/response-by-hh-patriarch-kirill-of-moscow-to-rev-prof-dr-ioan-sauca-english-translation>.

⁷³ „Vladimir Putin's Speech Marking Anniversary of Crimea's Reunification with Russia,” <https://www.youtube.com/watch?v=ENqo3SSsFRU>.

strângă ajutoare pentru cei aflați în nevoie din Ucraina, referința directă fiind la credincioșii ucraineni ce țin de Patriarhia rusă. Situația bisericii din Ucraina aflate sub ascultarea Moscovei era asemănată cu cea din perioada terorii bolșevice iar mitropolitul Onufrie era comparat cu Tihon. Ucraina, afirmă Kirill, este „țara fraternă”, atacată de „forțe ale răului”, care încearcă să distrugă unitatea poporului Rus` (termen folosit pentru a desemna pe locuitorii Rusiei kievene, de dinaintea despărțirii în cele două națiuni, rușii și ucrainenii) și a Bisericii Ruse. Nu trebuie permis, spune Kirill, ca aceste forțe ale răului să triumfe, ci trebuie făcut totul ca să nu mai fie război între frații de sânge (rușii și ucrainenii), membri ai aceleiași biserici (Patriarhia rusă). Care sunt aceste „forțe ale răului”, nu se spunea deschis. S-a explicat ulterior, la modul general, că este vorba de acele forțe care, asemeni bolșevicilor, caută să distrugă biserica.⁷⁴ În următoarele discursuri s-a lămurit mai clar cine sunt aceste forțe: „naziștii” din guvernul de la Kiev, sprijiniți de Occidentul „decadent”, care caută să-și răspândească „otrava” în spațiul „Sfintei Rusii”. De aici afirmația, foarte stranie pentru mulți, făcută de Kirill în timpul unei predici, că, printre altele, „operația militară specială” are drept misiune să împiedice paradele gay la Kiev.⁷⁵ Kirill vine astfel și preia ideile lui Dughin, conferind dimensiunea sacră, de război sfânt, unui război cultural, dimensiunea milenaristă devenind astfel limpede una cu conotații religioase.

Prin urmare, și Biserica Ortodoxă Rusă s-a integrat perfect în mecanismul propagandistic pe care regimul de la Kremlin l-a construit, se pare cu succes, pentru a-i convinge pe conaționali să susțină războiul din Ucraina. Pornind de la vechi spaime din imaginarul rus, propaganda insistă pe atacul „cosmic” al Occidentului împotriva unei Rusii care este obligată, a câta oară în istoria ei, să se apere. Dincolo de teritorii și interesele geopolitice, în joc este „sufletul rusec”, care este amenințat de un Occident decadent/satanic, iar Putin este un adevărat personaj mesianic, chemat să lupte împotriva acestei amenințări. Ucraina este parte a acestei „lumi ruse” iar războiul început este doar o acțiune de apărare a acestei regiuni, de o bandă de naziști/teroriști/gay care nu au, în fapt, sprijinul poporului. Acest vârtej propagandistic este susținut cu tărie de către patriarhul Kirill și de către mulți reprezentanți ai Bisericii ruse.

⁷⁴ „Orthodoxer Patriarch bezeichnet ukrainische Soldaten als „Kräfte des Bösen“,” 27.02.2022, <https://www.deutschlandfunkkultur.de/orthodoxer-patriarch-bezeichnet-ukrainische-soldaten-als-kraefte-des-boesen-100.html>. Textul discursului patriarhului Kirill a fost tradus în germană, iar traducătorul încearcă să lămurească publicului german ce a vrut să spună Kirill prin „forțele răului”: cele care, asemeni bolșevicilor, încearcă să distrugă Biserica. Prin urmare, ar fi vorba de autoritățile ucrainene, care combat pe reprezentanții Patriarhiei ruse în Ucraina: „Eine Übersetzung dieser Predigt (siehe unten) stellt mit dem Kontext (einer Erinnerung an die Verfolgung der Kirche unter dem Kommunismus) auch die theologische (nicht politische) Bedeutung jener „bösen Kräfte“ klar.” (<https://kreuzgang.org/viewtopic.php?t=9401&start=960>).

⁷⁵ „In Sermon, Russian Church Leader Kirill Links Ukraine War With Gay Pride Parade,” March 09, 2022, <https://www.ndtv.com/world-news/in-sermon-russian-church-leader-kirill-links-ukraine-war-with-gay-pride-parade-2812228>.

Însă, evoluția pe teren a războiului a demonstrat limpede că avem de-a face nu cu o bandă de teroriști, ci cu o întreagă națiune care luptă pentru libertatea sa. De aceea, discursul milenarist a trebuit să cunoască ajutări, pe măsură ce discursul inițial se dovedea lipsit complet de substanță. Astfel, episcopul Pitirim Tvorogov, într-un discurs mai recent, consideră întreaga Ucraină ca o „rătăcită”, iubită însă de Dumnezeu, care, tocmai de aceea, o pedepsește: „Rușii sunt doar o unealtă a lui Dumnezeu, precum o curea cu care tatăl își pedepsește copilul. Dar copiii, proști, se mânie pe curea.”⁷⁶

„Ucraina și-a dorit în chip maniacal să adere la Uniunea Europeană – și-a dorit prosperitate europeană, ca să aibă parte de o bucată de slănină și de pâine, continuă Pitirim. Însă UE de acum este Sodoma din vechime. Occidentul colectiv de astăzi este un desfrânat pe care Tatăl ceresc nu îl iubește și, prin urmare, nu îl pedepsește, așa că aceste țări trăiesc bine... La sfârșit, ele vor fi pedepsite... Statele Unite sunt desfrânată babiloniană care se desfătă în sângele creștinilor... Războiul trebuie să se încheie cu unificarea popoarelor rus, ucrainean și belarus într-un singur popor.”

În toată această sarabandă de declarații, cele spuse de mitropolitul Onufrie al UOC-MP, că tocmai pentru faptul că ucrainenii și rușii sunt creștini care au primit același botez în apele Niprului, războiul fratricid trebuie să înceteze, sugerând o responsabilitate a ambelor părți implicate, nu a avut ecoul scontat.⁷⁷ Rușii sunt învățați în continuare de către Patriarhia Moscovei că ei sunt de fapt cei amenințați, că li se dorește răul, iar pentru a evita aceasta ei trebuie să lupte, inclusiv în Ucraina, pentru a-i elibera pe ucraineni, chiar de ei înșiși. Evident că acest mixaj de religie și politică a stârnit revoltă în țările care se simt amenințate de Rusia și care cuprind eparhii aflate sub ascultarea Moscovei. Mulți episcopi și preoți au oprit pomenirea patriarhului Kirill și se pune problema dacă aceste eparhii vor mai putea activa după război.

Propaganda prin biserică, cu conotații religioase nu s-a făcut doar pentru uzul „Lumii ruse” dar și printre ceilalți ortodocși, țintele fiind mai ales acea parte a credincioșilor care a ajuns să-l vadă pe patriarhul ecumenic drept un schismatic, a crezut în ideea „plandemiei” și s-au împotrivit vaccinării și, în general, vede Occidentul drept sursa tuturor relelor. Și în România foarte mulți dintre așa-ziii „putiniști” nu sunt de fapt mari fani ai Rusiei, însă pentru ei pericolul Occidentului „decăzut și anticreștin” este mai mare, astfel încât ei tind să creadă că cele petrecute în Ucraina se întâmplă de fapt din vina Vestului.

⁷⁶ Cristian Bogatu, „Complicitatea Bisericii Ortodoxe Ruse la genocidul împotriva ucrainenilor,” *În linie dreaptă*, 22 noiembrie 2022, <https://inlinedreapta.net/articole/complicitatea-bisericii-ortodoxe-ruse-la-genocidul-impotriva-ucrainenilor/>.

⁷⁷ „Metropolitan Onufriy of the UOC MP calls on Putin to immediately stop the fratricidal war,” 24 February 2022, https://risu.ua/en/metropolitan-onufriy-of-the-uoc-mp-calls-on-putin-to-immediately-stop-the-fratricidal-war_n126383.

Revenind la momentul proclamării Bisericii Ortodoxe Ucrainene autocefale, când a deveni limpede că patriarhul Bartolomeu va merge până la capăt, Sinodul rus l-a declarat pe Patriarhul Ecumenic drept „schismatic”, sugerând astfel că s-a îndepărtat de la dreapta credință.⁷⁸ Considerându-se conducătoare efectivă peste mai bine de jumătate dintre ortodocșii din lume, Moscova neagă astfel sistematic autoritatea Patriarhului Ecumenic, calitatea acestuia de a fi „primul dintre egali” în lumea ortodoxă, sugerând prin diverse canale că ea trebuie să preia întâietatea, fiind depozitara dreptei credințe. Astfel, demersurile începute în 2016, cu prilejul sinodului de la Creta, s-au accentuat și mai mult. Inclusiv în România există o minoritate zgomotoasă care insistă în mediul on-line pe caracterul schismatic pe care l-a dobândit Patriarhia Ecumenică și calitatea patriarhului Kirill de reprezentant autentic al Ortodoxiei.⁷⁹ Lucrurile au mers și mai departe, prin amestecul Patriarhiei Moscovei pe teritoriul canonic al Patriarhiei Alexandriei, care a fost deschis de partea tronului ecumenic în ceea ce privește problema ucraineană. S-a profitat de multele nevoi materiale ale preoților ortodocși africani pentru a-i atrage pe unii dintre aceștia sub umbrela Moscovei, care a organizat în Africa un „exarhat”, un prim pas spre afirmarea dominației în întreaga lume ortodoxă.

Odată început războiul, propaganda a activat discursul prin care încearcă să convingă că un „adevărat ortodox” nu poate fi decât un anti-globalist, un suveranist, un luptător pentru libertate împotriva „plandemiei”, un denunțator al „Occidentului satanic” și al agentului acestuia în lumea ortodoxă (patriarhul Bartolomeu), precum și o persoană convinsă de ideea că „Salvatorul” este Vladimir Putin, cel care aduce restaurarea adevăratei credințe. Dacă spui că Putin este un agresor, iar în Rusia ortodoxia este de fapt în suferință, fiind instrumentalizată politic în mod cinic, că, în timp ce pentru restul lumii Rusia făcea o campanie deșănțată anti-vaccin, preoții ruși care combăteau vaccinul erau aspru pedepsiți, trolii intră imediat în acțiune și te taxează că nu ești de fapt ortodox. Iată cum răspunde un asemenea trol unui preot român care condamnă atrocitățile făcute de armata rusă la Bucea: „Seamnă mult aceste imagini cu cadavrele covid, cărate în saci de plastic cu două degete. Apropo... de ecumenism, de slujirea ierarhilor ortodocși cu ereticii, ce spuneți? Sau de „sinodul” din Creta... Sau lăsați turma pradă lupilor? Războiul rușilor este împotriva imperiului american, a Noii Ordini Mondiale, și a sataniștilor ce vor a pregăti

⁷⁸https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Moscow%E2%80%93Constantinople_schism#Break_of_communions_with_the_other_autocephalous_Eastern_Orthodox_Churches_by_the_Russian_Orthodox_Church. La 17 octombrie 2018 mitropolitul Hilarion, șeful Departamentului pentru Relațiile Externe ale Bisericii al Patriarhiei Moscovei, a fost intervievat de Serviciul BBC pentru Rusia. Hilarion a declarat: „De astăzi, am afirmat foarte clar: faptul că Patriarhia Constantinopolului a recunoscut o structură schismatică înseamnă pentru noi că Constantinopolul însuși este acum în schismă. S-a identificat cu o schismă. În consecință, nu putem avea comuniunea euharistică deplină cu Constantinopolul”.

⁷⁹ Vezi site-ul <https://ortodoxos.ro/>. Au fost lansată și o petiție on line pentru neutralitatea României, venită din medii bisericești: APEL CĂTRE GUVERNUL ROMÂNIEI PRIVIND NEUTRALITATEA ÎN CONFLICTUL RUSO-UCRAINEAN ȘI MĂSURILE DE LUAT PENTRU PROTEJAREA INTERESELE NAȚIONALE ALE CETĂȚENILOR ROMÂNI - Petitiononline.com.

împărăția lui „Mesia”...spuneți aceste lucruri, nu mai dați „slavă” celor ce auziți în media...citiți proorocirile sfinților și spuneți poporului că vremea este aproape!”. Cu acest gen de discurs apocaliptic, în care inamicii și oamenii Domnului sunt bine precizați se încearcă convingerea celor credincioși, deturnându-se astfel ortodoxia.

În majoritate, discursurile promovate se păstrează la acest nivel rudimentar, însă, în anumite cazuri, e drept foarte izolate, am întâlnit și elaborări teologice mai ample. Una aparține unui preot simpatizant deschis al unui partid din România bănuț că ar avea legături cu Rusia. Discursul lui este o pledoarie pentru ca credincioșii să voteze respectivul partid, însă argumentele aduse sunt foarte valabile și pentru justificarea acțiunilor lui Vladimir Putin. Se pornește de la răul pe care Occidentul îl generează și datoria ca acesta să fie combătut. Iar lupta trebuie dusă de persoane care au elecțiunea divină, chiar dacă aceștia sunt oameni cu păcate. Este adus în față exemplul împăratului Constantin cel Mare care, deși și-a ucis soția și feciorul, prin credința sa în Iisus Hristos a primit putere să restaureze Imperiul Roman și să oficializeze religia creștină. Cu alte cuvinte, chiar dacă Putin și respectivul partid din România sunt departe de a fi perfecți, prin faptul că vorbim de persoane credincioase, acestea sunt net de preferat unui Occident fără Dumnezeu:

„Sunt încă mulți ortodocși care nu votează (partidul, n.n.), inclusiv preoți. Unii pentru că sunt bolnav de suspicioși, alții pentru că trăiesc doar în capul egocentrismului lor, alții pentru că înțeleg Ortodoxia ca pe o sectă complet ruptă de lume, anistorică, aproape antisocială, alții care cred asemeni dogmei protestante: „doar eu și Dumnezeu”, că mântuirea este strict o chestiune privată, pur personală, alții pentru că sunt săraci de iubire neînțelegând sintagmele profund ortodoxe: „mântuirea mea sunt ceilalți”; „de fiecare rău care se întâmplă în lume și eu sunt vinovat” (Dostoievski), „pentru ca răul să se întâmple în lume trebuie ca oamenii buni să nu facă nimic” (Edmond Burke), alții pentru că nu sunt empatici cu părinții ai căror copii sunt violați moral și spiritual de legislații trecute în vremuri de restricții ale religiei covidiste ce îi obligă la ore de educație sexuală (sodomopedofilică), alții asemeni unei preotese perfect idealiste și foarte suspecte de perfida mândrie a utopiei: „totul sau nimic” - în subsidiar tot de un fel de individualism rapace cu accente narcisiace, când spune: „nu voi vota decât cu acel politician care va fi ușă de biserică”. Trist, foarte trist, că există atât de puțin spațiu de manevră inteligentă/înțeleaptă în toate aceste minți și inimi cu potențial real, dar pierdute (căzute în opinia mea - poate prea aspră de pe scara Raiului) de raționamente sofiste, create de bagheta magicianului diavol. Din nefericire estimez că acești frați mai mici ai noștri în puterea de înțelegere și acțiune duhovnicească (preoți și mireni) sunt serios majoritari în Sfânta noastră Biserică Ortodoxă Română, iar orbirea lor menține robia noastră sub brațul politic dur și intransigent al vrăjmașilor corporato-globalisto-sexomarxiști. Acești frați ai noștri fără de care nu putem învinge până nu se trezesc, au nevoie de răbdarea, mila, iertarea, rugăciunea și iubirea noastră, căci sunt frații mai mici și fără pricepere. Fără ei nu ne putem elibera de Antihrist și nici în Rai nu putem intra lăsându-i în urmă, rățăciți pe cale. Va trebui să le explicăm din nou și din nou pilda solomonică cu cele două mame care-și dispută copilul. Frații noștri ortodocși prea puri pentru a accepta salvatoare compromisuri - jumătăți de măsură, spun: „mai bine să fie dat copilul ortodox uciderii de către sabia progresistă

a partidelor... decât să îl dau pe mâna dubioșilor de la partidul... care nu prezintă garanții. Noi aiștialalți care ne îngrozim de uciderea spirituală pe care o propovăduiesc aceste partide al ciumei soroșiste bruxelleze preferăm sa-l dăm mai bine pe mâna unei mame vitrege..... dar să trăiască! Să mai aibă șansa nepervertirii pe care cu siguranță ar face-o mercenarii anticreștini. Un preot celebru îmi spunea mai ieri în grava sa înșelare că partidul... e mult mai periculos decât partidul... pentru că discreditează Ortodoxia în numele căreia vorbește adeseori și că preoții trebuie să fie imparțiali în fața partidelor. Deși aparent pare a avea dreptate - în condiții de echilibru democratic și pace socială, distinsul preot perfect utopic și inconștient asupra înaltei gravități a situației actuale, nu a înțeles că azi suntem exact în vremea luptelor romanilor creștini din armata Sf. Împărat Constantin cel Mare cu urătorii de Hristos Liciniu și Maxențiu, învinși de mica armată cu crucea în frunte. Prefer să fiu condus de un împărat roman semiarian și ucigaș al propriului său copil (viclean și trădător) spre libertatea creștinismului, a Bisericii și apărarea copiilor de urgia ultraperverso - progresistă decât să aștept să fim salvați de Arhanghelii puri pe care, un orgoliul părelnic, aparent vertical în semeția sa inflexibilă și lipsită de compasiune pentru frații mai mici ai lui Hristos (expuși zilnic pervertirii), înzorzonat cu tămâieri fariseice, smiorcăieli - ba abstracto - neputincioase, ba imbecil-optimiste și cruciulițe formale, i-a comandat ca pe un meniu imaginar-salvator, direct de la cabinetul personal al lui Dumnezeu! Dumnezeu lucrează prin noi păcătoșii care trebuie să ne facem treaba („m-am făcut tuturor toate” spune neobositul Sf. Ap. Pavel), precum și prin alți păcătoși care ne pot ajuta pentru că în ei este preponderent binele nu răul. Mori de sete în deșert și refuzi în al doisprezecelea ceas (!!!) Cămila unui non sau „semiortodox” „beduin suspect” dar trimis de Dumnezeu? Eroare totală.”⁸⁰

Concluzii. „Războiul sfânt” al lui Putin – între credință și propagandă

În aceste zile s-a discutat intens dacă Putin și acoliții săi cred cu adevărat în Dumnezeu și vor cu adevărat o restaurare a ortodoxiei. În cea mai mare parte răspunsurile au fost negative. Iată ce spune monahia Vassa Larin, comentând pe Rowan Williams, care scrisese un articol intitulat „Putin believes he is defending Orthodox Christianity from the Godless West”⁸¹: „Nu, Putin nu crede că apără creștinătatea ortodoxă, deoarece nu dă o ceapă degerată pe ea. Cleptocrația putinistă, spre deosebire de regimurile țarist și sovietic, nu are un fundament religios sau ideologic. Doar fură anumite simboluri ale ambelor foste regimuri, pe care le combină într-un mod straniu, paradoxal și contradictoriu, doar cu scopul de a coloniza mințile rușilor: astfel, aveam acvila bicefală, pe Patriarh, la un loc cu trupul lui Lenin în Piața Roșie, steaguri roșii cu secera și ciocanul la paradele militare,

⁸⁰[Facebook.com/photp.php?fbid=2117852765031026&set=pb.100004189688419.-2207520000_&type=3](https://www.facebook.com/photp.php?fbid=2117852765031026&set=pb.100004189688419.-2207520000_&type=3)

⁸¹ https://www.unifr.ch/webnews/content/200/file/Williams_zweisprachig.pdf.

portrete ale unor asasini precum Iagoda (fost director NKVD).”⁸² La un moment dat, adaug eu, cele două imaginare, care ar trebui să se excludă reciproc, se amestecă în strania icoană a unui Stalin cu nimb de sfânt.

Nu am certitudinea absolută, dar Putin, în viziunea mea, nu crede în această poveste milenaristă, în care se combină conspirația globalistă, Occidentul „satanic” și Rusia „mesianică și ortodoxă”. El joacă rolul polițistului din romanul lui Eco, folosindu-se de spaimile oamenilor pentru a-și atinge obiectivele sale geopolitice, în fapt la fel de fantastice în modul în care le-a conceput, anume refacerea URSS și readucerea Moscovei la nivel de superputere globală. Dughin și patriarhul Kirill sunt *alter ego*-uri ale lui Simone Simonini, furnizând narațiunile necesare, care pot fi înghițite de către creduli: rușii, pe de-o parte, nostalgici după imperiul de alți dată și doritori de revanșă, „ortodoxiștii” (să le spunem), pe de altă parte, cei care văd Biserica ca pe o cetate asediată, care văd pretutindeni numai dușmani și conspirații, care citesc ortodoxia doar în cheie apocaliptică și conspiraționistă și ajung să vadă în Putin un salvator.

Probabil dacă Rusia ar fi reputat o victorie rapidă în Ucraina, temele conspirația anti-Rusia, „războiul sfânt”, lupta împotriva „globaliștilor” s-ar fi atenuat, trecându-se la chestiuni mult mai pragmatice. Însă, în fața rezistenței formidabile a Ucrainei și a fermității de care a dat dovadă, cel puțin până acum, Occidentul, Putin și compania au devenit prizonierii propriei povești. Ei argumentează eșecul subliniind și mai mult „conspirația mondială” împotriva Rusiei, iar accentuarea presiunii trebuie să meargă mână în mână cu o mobilizare și mai mare din partea societății ruse, pentru a se rezista în fața amenințării „satanice”. Ca „ultimă soluție” este invocată tot mai des amenințarea nucleară. Din nou, pentru un om normal totul ține de domeniul absurdului. Rusia a atacat un stat independent și suveran, care se apără în mod legitim. O serie de țări furnizează armament Ucrainei pentru ca aceasta să se apere, fără însă a trimite și trupe care să sprijine Ucraina împotriva Rusiei, o chestiune perfect legitimă. Și, cu toate astea, deși este agresor, Rusia continuă să clameze că este cea atacată, cere oprirea furnizării de arme Ucrainei, pentru ca, în sfârșit, să rezolve problema pe care tot ea a generat-o amenințând, în caz contrar, cu utilizarea bombei atomice. În loc să detensioneze situația, prin singurul mijloc firesc (retragerea armatei ruse din Ucraina), liderii ruși escaladează amenințarea nucleară, ducând pe noi culmi propaganda bazată pe teoria conspirației împotriva Rusiei. Este un punct în care această narațiune fantastă poate căpăta o energie de sine stătătoare și tot mai multă lume să fie convinsă de realitatea acestui lucru, inclusiv liderii de la Kremlin. Incapacitatea de a ieși din propria poveste, servită poporului rus, și frustrarea de care suferă limpede Putin sunt elemente care-i fac pe mulți lideri politici și militari din Occident să ia în

⁸² „Russian Orthodox nun denounces war but has questions about 'consecration',” March 22, 2022, <https://www.ucanews.com/news/russian-orthodox-nun-denounces-war-but-has-questions-about-consecration/96595>.

considerație la modul foarte serios această amenințare. Apocalipsa nucleară este ultima carte pe care o poate juca Moscova și, din păcate, în această poveste s-a implicat și Biserica Ortodoxă Rusă. Recent, în 2019, Dmitry Adamsky a publicat o carte intitulată *Russian Nuclear Orthodoxy. Religion, Politics and Strategy*. Este un studiu care-și propune să vadă cum Biserica rusă legitimează și influențează, în egală măsură strategia de securitate națională a Moscovei în secolul 21, concentrându-se pe chestiunea utilizării armelor nucleare. Este un studiu cu multe observații extrem de valoroase, însă tinde, din anumite motive, să exagereze rolul de „influențer” al Patriarhiei. Cum lucrurile nu s-au schimbat prea mult din perioada sovietică, avem toate motivele să credem că Patriarhia este, în cea mai mare parte, un executant, cu rol de a servi muniție pentru o geopolitică populară, adresată păturilor religioase ale populației, din Rusia și din restul lumii.

În ceea ce privește cazul românesc, propaganda putinistă a avut oarecare succes în mediile religioase anti-Creta și anti-vacciniste, care continuă să vadă în Occident un inamic potențial mai mare decât Rusia lui Putin. Cu toate acestea, masacrele comise de ruși în Ucraina, care doar pentru un trol autentic sunt un mit, precum și amenințarea cu bomba nucleară îi fac și pe cei care l-au simpatizat inițial pe Putin să dea înapoi. Evident, nu înainte de a reinterpreta teoria conspirației, astfel încât ea să fie în continuare confirmată. Cea mai recentă perspectivă pe care am întâlnit-o este cea care-l face pe Putin drept un instrument al conspirației mondiale, prin care ortodoxia va fi complet compromisă. Deci Putin iese din poziția de salvator și devine parte a conspirației împotriva căreia, inițial, lupta.

Povestea cu „Occidentul decadent” e veche în mediile ortodoxe românești. Ea a fost preluată de teologi și oameni de cultură chiar din Vest. Cel mai cunoscut este cazul Noica (datorită notorietății „Jurnalul de la Păltiniș”, în care Gabriel Liiceanu amintește de dilema „Germania untului” vs. „Germania spiritului”) însă și Nicolae Steinhardt, și părintele Daniil (Sandu Tudor), și profesorul Alexandru Mironescu, ș.a.m.d., au denunțat această „decadență” care înseamnă, în esență, coborârea civilizației strict la nivelul consumerismului, fără niciun „ideal spiritual”. Acest ideal, identificat cel mai adesea cu idealul creștin, trebuia readus în inima civilizației occidentale. În scrierile acestor autori, în niciun chip URSS nu era un exemplu demn de urmat, din contra. Comunismul sovietic era adevărata întruchipare a lui Antihrist. Prin urmare, lupta creștinilor trebuia să fie, deopotrivă, și împotriva comunismului impus de Moscova, și împotriva civilizației consumeriste. Rezultatul trebuia să fie o nouă spiritualitate, care, pornind de Hristos, să aducă în rândul omenirii pacea, libertatea, democrația, promovate de persoane umane integre și responsabile.⁸³ Cu alte cuvinte, o „creștin democrație” sau un „social creștinism” ideale. Evident, pentru mulți din cei care nu au apetență pentru religie aceste chestiuni sunt complet irelevante. Însă, pentru cei pentru care creștinismul continuă să fie important, chestiunea este esențială. „Decadența Occidentului” este doar o parte a problemei. Este nevoie și de o soluție, iar această soluție nu este nicidecum o Rusie putinistă autocrată, imperialistă, lipsită de democrație, care se folosește de

⁸³ George Enache, *Sandu Tudor (părintele Daniil), ideologiile extremiste și poliția politică* (București. Editura Lumea Credinței, 2018).

biserică și religie în mod cinic, pentru scopuri de putere, o Rusie care continuă cu succes practici din perioada URSS, dezvoltând mai nou și o componentă fascistă, deloc neglijabilă, în ideologia sa, care practică în continuare un război de tip masacru, operează inginerii sociale brutale și nu respectă nicio regulă internațională, continuând să vorbească în continuare despre morală.

Culmea, că există admiratori ai numelor enumerate mai sus din cultura românească care cred (la modul serios) că în Rusia s-a produs deja schimbarea și aveau de-a face cu o nouă civilizație, „spirituală”. Pentru asemenea oameni, faptul că restul ortodocșilor nu-l urmează pe Putin este semnul unei alienări, iar responsabil de acest lucru este inclusiv Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

După cum am arătat deja, acesta s-a poziționat clar și nuanțat în numeroase chestiuni delicate, evitând să se lase angrenat în lanțul teoriei conspirației, ale cărui elemente nu le mai amintesc. În ceea ce privește războiul din Ucraina, Biserica Ortodoxă Română a condamnat fără echivoc agresiunea Rusiei și a participat masiv la efortul de ajutorare a refugiaților ucraineni. De asemenea, Biserica a respins pretenția unui partid care pretindea că el reprezintă interesele Bisericii, iar Biserica trebuie să-i fie recunoscătoare că o apără. Biserica se reprezintă pe sine, are dreptul să emită puncte de vedere în chestiuni care o afectează, însă aceste puncte de vedere nu este necesar să se suprapună peste ideologia unui partid, ci Biserica poate propune răspunsuri diferite la probleme diferite, evitând căderea într-un lanț ideologic cum este cel anti-european, anti-imigrație, anti-vaccinare, pro-Putin, pe care unii îl confundă cu „ortodoxia”.

Nu știm cum vor evolua lucrurile în viitor în ceea ce privește lumea ortodoxă. Oricum, multe lucruri se vor schimba după acest război, mai ales în ceea ce privește modul în care este percepută în lume Patriarhia rusă, precum și în ceea ce privește jurisdicția ei în spații terțe. Cum va scăpa această patriarhie de stigmatul „ortodoxiei nucleare” rămâne de văzut.

În ceea ce privește situația din România, este esențial să se explice în mediile religioase că „Sfânta Rusie” nu este nicidecum calea pe care trebuie mers, chiar dacă din Occident vin probleme numeroase. De asemenea, nu trebuie cedat la presiunea acelor care vor să-i facă pe oameni să confunde calitatea de ortodox cu naționalismul, xenofobia, izolaționismul, cu prețuirea unor dictatori sângeroși, în general ca un ortodox să adere la toate teoriile conspirației. Ortodoxul nu trebuie să se izoleze în rugăciune, cum spune chiar preotul al cărui lung citat îl reproduc mai sus. Însă, răspunsul care trebuie dat a fost sugerat deja de mari personalități creștine, care au suferit în închisorile comuniste pentru ideea unei lumi democratice și drepte, nu pentru una a tiraniei, dominată de mesianisme politice antiumane. Și, nu în ultimul rând, când în lume se petrec asemenea tragedii, „războaiele culturale” din interiorul Occidentului ar trebui să ia o pauză. Altfel, „barbarii” din afară nu vor avea decât de profitat, pentru a atrage o parte a cetății de partea lor.

BIBLIOGRAFIE

Studii și volume

- Adam Frane, Matevž Tomšič. “The Future of Populism in a Comparative European and Global Context.” *Comparative Sociology* 18, 5/6 (2018): 687–705;
- Adamsky Dmitry. *Russian Nuclear Orthodoxy. Religion, Politics and Strategy*. 2019.
- *Autocefalie și comuniune. Biserica Ortodoxă Română în dialog și cooperare externă*. București: Editura Basilica, 2010.
- Béland Daniel, Philip Rocco, and Alex Waddan. “Obamacare in the Trump Era: Where Are We Now, and Where Are We Going?” *Political Quarterly* 89, 4 (2018): 687–94.
- Bernea Ernest. *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*. București: Editura Humanitas, 2005.
- Besancon Alain. *Sfânta Rusie*. traducere de Vlad Russo. București: Editura Humanitas, 2013.
- *Biserica Ortodoxă Rusă și Războiul pentru apărarea patriei*, tr. de Paul Donici. București, 1950.
- Bogatu Cristian. „Complicitatea Bisericii Ortodoxe Ruse la genocidul împotriva ucrainenilor.” *În linie dreaptă*, 22 noiembrie 2022, <https://inlinedreapta.net/articole/complicitatea-bisericii-ortodoxe-ruse-la-genocidul-impotriva-ucrainenilor/>.
- Boudon Jacques Olivier, *Religion et politique en France, depuis 1789* (Armand Colin, 2007).
- Bozgan Ovidiu. *Cronica unui eșec previzibil: România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea: 1963-1978*. București: Curtea Veche, 2004.
- Buzilă Boris. *Din istoria vieții bisericesti din Basarabia*. Chișinău-București, 1996.
- Chadwick Owen. *The Christian Church in the Cold War*. London, 1993.
- Chryssavgis John. “Unholy War.” *America* 226, no. 6 (May 2022): 38–41.
- Cooley Alexander , Daniel Nexon. *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*. Oxford University Press, 2020.
- Crișan Alexandru Marius. „Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, panortodox? Pregătirea, dezbaterea, clarificări.” *Mikhtav* 83 (decembrie 2018): 3-22.

- Denysenko Nicholas E. "Chaos in Ukraine: The Churches and the Search for Leadership." *International Journal for the Study of the Christian Church* 14, 3 (2014): 242–59.
- Denysenko Nicholas E. *The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation*. Northern Illinois University Press, 2018.
- Eco Umberto. *Cimitirul din Praga*. traducere de Ștefania Mincu. Iași: Editura Polirom, 2013.
- Enache George. *Sandu Tudor (părintele Daniil), ideologiile extremiste și poliția politică*. București. Editura Lumea Credenței, 2018.
- Froese Paul and F. Carson Mencken. „A U.S. Holy War? The Effects of Religion on Iraq War Policy Attitudes.” *Social Science Quarterly*, Vol. 90, No. 1 (March 2009): 103-116.
- Gabor Adrian, Radu Petre Mureșan (coordonatori). *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană. Contribuții necesare la securitatea și stabilitatea europeană*. Editura Universității din București, 2006.
- Galeotti Mark. *Storm-333: KGB and Spetsnaz seize Kabul, Soviet-Afghan War 1979*. 2021, Kindle Edition.
- Hadiz Vedi R., Angelos Chryssogelos. “Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective.” *International Political Science Review* 38, 4 (2018): 399–411.
- Heilbrunn Jacob. “The Culture War Returns.” *National Interest*, no. 138 (July 2015): 5–8.
- Kalkandjieva Daniela. *The Russian Orthodox Church, 1917-1948. From decline to resurrection*. Routledge, 2015.
- Kanet Roger E. “Russian Strategic Culture, Domestic Politics and Cold War 2.0.” *European Politics & Society* 20 no. 2 (April 2019): 190–206.
- Kent. Peter C. *Lonely Cold War of Pope Pius XII: The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943-1950*. McGill-Queen's University Press, 2002.
- Kirby Dianne (editor). *Religion and the Cold War*. Palgrave MacMillan, 2003.
- Kirillova Kseniya. „Communism for Russia and Conservatism for Export.” December 1, 2021, <https://cepa.org/article/communism-for-russia-and-conservatism-for-export/>.
- LaPorte Norman, Kevin Morgan, Mathew Worley (editori). *Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization, 1917-1953*. New York: Palgrave MacMillan, 2008.

- Larkin Maurice. *Church and State after the Dreyfus Affair: The Separation Issue in France*. Palgrave MacMillan, 1974.
- Latré Stijn, Walter Van Herck, Guido Vanheeswijck (editors). *Radical Secularization?: An Inquiry into the Religious Roots of Secular Culture*. Bloomsbury, 2015.
- Leuștean Lucian (editor). *Eastern Christianity and the Cold War, 1945-91*. Routledge, 2010.
- Marin Andrew. “Winner Take All? - A Political and Religious Assessment of the Culture War between the LGBT Community and Conservatives.” *Political Theology* 12, 4 (2011): 501–10;
- Meyendorff Jean. *Biserica Ortodoxă ieri și azi*. traducere de Cătălin Lazurca. București, 1996.
- Miley Thomas Jeffrey. “Constitutional Politics and Religious Accommodation: Lessons from Spain.” *Politics, Religion & Ideology* 16, 4 (2015): 411–33.
- Milner Helen V. “Voting for Populism in Europe: Globalization, Technological Change, and the Extreme Right.” *Comparative Political Studies* 54, 13 (2021): 2286–2320.
- Narvselius Eleonora. “The ‘Bandera Debate’: The Contentious Legacy of World War II and Liberalization of Collective Memory in Western Ukraine.” *Canadian Slavonic Papers* 54, 3/4 (2012): 469–90;
- Naydenova Natalia. “Holy Rus: (Re)Construction of Russia’s Civilizational Identity.” *Slavonica* 21, no. 1/2 (January 2016): 37–48.
- O’Donovan Oliver. *The Just War Revisited*. Cambridge University Press, 2003.
- Olszański Tadeusz A.. “An Independent State Needs an Independent Church’: The Fight for Canonical Independence for Ukrainian Orthodoxy.” *OSW* No. 272 (2018). https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_272.pdf.
- Pavel Aurel, Daniel Buda. „Prima poziție oficială a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse față de Sinodul din Creta. Câteva comentarii preliminare pe marginea acesteia.” *Revista Teologică* 4 (2017): 299-311.
- Pieper Moritz. “Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad.” *Geopolitics* 25, no. 3 (May 2020): 756–79.
- Protopresbyters Fr. Peter Heers D.Th. and Fr. Anastasios Gotsopoulos. „On the “Great and Holy Council” of Crete: A Response to E. Sotiropoulos.” *The Orthodox Ethos Team*, Sep 26, 2017. <https://www.orthodoxethos.com/post/on-the-great-and-holy-council-of-crete-a-response-to-e-sotiropoulos>.

- Rémond René. *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX. 1780-2000.* traducere de Giuliano Sfichi. Iași: Editura Polirom, 2003.
- Richters Katja. “The Moscow Patriarchate in Estonia: Russian Versus International Concerns.” *Problems of Post-Communism* 55, no. 1 (January 2008): 3–11.
- Rowland Daniel B.. “Moscow--the Third Rome or the New Israel?” *Russian Review* 55, no. 4 (October 1996).
- Shestopalets Denys. “Churches, Politics, and Ideological Struggles in Ukraine: The Case of the Euromaidan Protests (2013–2014).” *Politics, Religion & Ideology* 21, 1 (2020): 46–67.
- Slesarev A.V.. „Bishops of the Russian Church Abroad at the 1923 Pan-Orthodox Congress.” *ROCOR Studies*. <https://www.rocorstudies.org/2021/06/18/bishops-of-the-russian-church-abroad-at-the-1923-pan-orthodox-congress/>.
- Stoeckl Kristina . „The Use of Religious Arguments for the Justification of the Russian Invasion of Ukraine.” *BYU LAW. International Center for Law and Religion Studies* March 18, 2022. <https://talkabout.iclrs.org/2022/03/18/the-use-of-religious-arguments-for-the-justification-of-the-russian-invasion-of-ukraine/>.
- Sturm Tristan. „The future of religious geopolitics: toward a research and theory agenda.” *Area* vol. 45, no. 2 (2013): 134-140.
- Tamadonfar Mehran, Ted G. Jelen (editori). *Religion and Regimes: Support, Separation, and Opposition*. Lexington Books, 2014).
- Viscuso Patrick . *A quest for reform of the Orthodox Church : the 1923 Pan-Orthodox Congress : an analysis and translation of its acts and decisions*. Berkeley: InterOrthodox Press, 2006.
- Wallace Daniel. „The Church under Putin.” *Christian Century* 132, no. 25 (December 9, 2015): 10–11.
- Wawrzonek Michał. “Ukraine in the ‘Gray Zone’: Between the ‘Russkiy Mir’ and Europe.” *East European Politics & Societies* 28, no. 4 (November 2014): 758–80.
- Williams Rowan. „Putin believes he is defending Orthodox Christianity from the Godless West.” https://www.unifr.ch/webnews/content/200/file/Williams_zweisprachig.pdf.
- Γεώργιος-Σπυρίδων Μάμαλος. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918-1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός. ΕΚΠΑ, 2009.

Documente, comunicate, articole de presă

- „Archbishop Job (Getcha) of Telmessos: "Ukraine is the canonical territory of the Church of Constantinople",” *risu.org.ua*, 1 August 2016, Archbishop Job (Getcha) of Telmessos: “Ukraine is the canonical territory of the Church of Constantinople” - RISU.
- „09/01/18: Synaxis of Hierarchs of the Ecumenical Throne.” *patriarchate.org*. Οικουμενικό Πατριαρχείο (ec-patr.org).
- „Acesta nu este un război împotriva Ucrainei. Este o confruntare împotriva globalismului ca fenomen planetar integral.” 11/03/2022. <https://ioncoja.ro/acesta-nu-este-un-razboi-impotriva-ucrainei-este-o-confruntare-impotriva-globalismului-ca-fenomen-planetar-integral/>.
- „Announcement (11/10/2018). – Announcements – The Ecumenical Patriarchate.” *patriarchate.org* 11 October 2018. Οικουμενικό Πατριαρχείο (ec-patr.org);
- APEL CĂTRE GUVERNUL ROMÂNIEI PRIVIND NEUTRALITATEA ÎN CONFLICTUL RUSO-UCRAINEAN ȘI MĂSURILE DE LUAT PENTRU PROTEJAREA INTERESELOR NAȚIONALE ALE CETĂȚENILOR ROMÂNI - *Petitiononline.com*.
- „Atac imund la viața personală a Maiei Sandu, din partea unui episcop subordonat Moscovei.” *România curată*. 4 noiembrie 2016. <https://www.romaniacurata.ro/atac-imund-la-viata-personala-a-maiei-sandu-din-partea-unui-episcop-subordonat-moscovei/>.
- „Bănescu: Datoria rațională și urgentă a fiecăruia este să asculte exclusiv de sfaturile medicilor.” 20 Oct 2021. <https://www.euractiv.ro/social/banescu-datoria-rationala-si-urgenta-a-fiecaruia-este-sa-asculte-exclusiv-de-sfaturile-medicilor-25995>.
- „Biserica Romana vrea sa ajute refugiații. "Atunci când aproapele nostru se afla in dificultate, avem datoria sa-l ajutam",” *CRIZA IMIGRANTILOR*. 06-09-2015. <https://stirileprotv.ro/stiri/criza-imigrantilor/biserica-romana-vrea-sa-ajute-refugiati-atunci-cand-aproapele-nostru-se-afla-in-dificultate-avem-datoria-sa-l-ajutam.html>.
- Cazabonne, Emma. "Bishop Epiphaniy (Dumenko) elected Primate of the Orthodox Church in Ukraine". *Orthodoxie.com* 2018-12-15. Bishop Epifaniy (Dumenko) elected Primate of the “Orthodox Church in Ukraine” - *Orthodoxie.com*.
- Chrysopoulos, Philip. „Russia Establishes Exarchate in Africa, Deepening Orthodox Schism.” *Greek Reporter*. January 10, 2022. <https://greekreporter.com/2022/01/10/greek-orthodoxy/>.

- Codrescu Răzvan. „Ortodocși adevărați?” *Lumea credinței*, an IX, nr. 9/98, septembrie 2011: 52-53, <https://razvan-codrescu.blogspot.com/2011/09/ortodocsi-adevarati.html>.
- „Constantinople recognizes Kyiv Patriarch Filaret as church bishop.” *Kyiv Post 11 October 2018*. <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/constantinople-patriarchate-recognizes-kyiv-patriarch-filaret-as-legitimate.html>.
- Curtea Europeană a Drepturilor Omului. „Cauza Mitropoliei Basarabiei și Alții c. Moldova.” 27.03.2002. [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/MITROPOLIA%20BASARABIEI%20SI%20ALTII%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/MITROPOLIA%20BASARABIEI%20SI%20ALTII%20(ro).pdf).
- „Ecumenical Patriarchate sends Legates to Ukraine.” *Ecumenical Patriarchate Permanent Delegation to the World Council of Churches*. 7 September 2018. Ecumenical Patriarchate sends Legates to Ukraine – Ecumenical Patriarchate Permanent Delegation to the World Council of Churches (archive.org).
- [Facebook.com/photo.php?fbid=2117852765031026&set=pb.100004189688419.-2207520000_&type=3](https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2117852765031026&set=pb.100004189688419.-2207520000_&type=3)
- George Arun. „Opinie: Moaștele făcătoare de minuni față în față cu ravagiile pandemiei.” *dw.com*, 19.10.2021, <https://www.dw.com/ro/opinie-moa%C8%99tele-f%C4%83c%C4%83toare-de-minunifa%C8%9B%C4%83%C3%AEnfa%C8%9B%C4%83-cu-ravagiile-pandemiei/a-59548142>;
- Holly Ellyatt. „Putin slams U.S., claims it wants to drag out war in Ukraine and provoke China.” August 16, 2022. *CNBC*. <https://www.cnb.com/2022/08/16/putin-claims-us-wants-to-drag-out-war-in-ukraine.html>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Moscow%E2%80%93Constantinople_schism#Break_of_communions_with_the_other_autocephalous_Eastern_Orthodox_Churches_by_the_Russian_Orthodox_Church. <https://ortodoxos.ro/>.
- <https://holycouncil.org/preconciliar-documents>.
- <https://infocrestin.com/tag/microcip/> sau <https://saccsiv.wordpress.com/2009/01/24/big-brother-cipuri-implanturi-microcipuri-666-semnul-fiarei-faza-finala-a-experimentului-inceput-de-colaborarea-ibm-nazism-coordonarea-masoneriei/>.
- <https://www.marturisireaortodoxa.ro/>.
- „In ciuda recomandarilor, BOR a decis ca Sfanta Liturghie se desfasoara in afara bisericilor, cu maximum 100 de persoane prezente.” 22 Martie 2020. <https://ziare.com/slujbe-online/pag2>;

- „In Sermon, Russian Church Leader Kirill Links Ukraine War With Gay Pride Parade.” March 09, 2022. <https://www.ndtv.com/world-news/in-sermon-russian-church-leader-kirill-links-ukraine-war-with-gay-pride-parade-2812228>.

- Interviu acordat de Dmitry Suslov pe 28 februarie 2022, <https://www.channel4.com/news/russian-actions-in-ukraine-are-no-worse-than-america-in-iraq-moscow-academic-says>.

- „Metropolitan Hilarion of Volokolamsk: Decision demanded by church canons was taken today.” The Russian Orthodox Church – Department for External Church Relations, <https://mospat.ru/en/news/47055/>

- „Metropolitan Hilarion: The decision to suspend the liturgical mention of the Patriarch of Constantinople does not imply breaking off the Eucharistic communion | The Russian Orthodox Church." *mospat.ru*. 14 September 2018. Metropolitan Hilarion: The decision to suspend the liturgical mention of the Patriarch of Constantinople does not imply breaking off the Eucharistic communion (mospat.ru).

- „Metropolitan Onufriy of the UOC MP calls on Putin to immediately stop the fratricidal war.” 24 February 2022. https://risu.ua/en/metropolitan-onufriy-of-the-uoc-mp-calls-on-putin-to-immediately-stop-the-fratricidal-war_n126383.

- „Nationalists use Syrian terrorists’ tactics in Ukraine - Russian Defense Ministry.” 26 februarie 2022. <https://tass.com/russia/1412043>;

- „Orthodoxer Patriarch bezeichnet ukrainische Soldaten als „Kräfte des Bösen“.” 27.02.2022. <https://www.deutschlandfunkkultur.de/orthodoxer-patriarch-bezeichnet-ukrainische-soldaten-als-kraefte-des-boesen-100.html>.

- „Patriarch Bartholomew signs Tomos of autocephaly of Orthodox Church of Ukraine". *risu.org.ua* 5 January 2019. Patriarch Bartholomew signs Tomos of autocephaly of Orthodox Church of Ukraine - RISU.

- Polityuk Pavel, Yesim Dikmen. "Ukraine wins approval for historic split from Russian church," *Reuters* 11 October 2018. Ukraine wins approval for historic split from Russian church | Reuters;

- „President and the Ukrainian Churches officially ask Ecumenical Patriarch to grant the Tomos of autocephaly." *risu.org.ua*. 17 April 2018. President and the Ukrainian Churches officially ask Ecumenical Patriarch to grant the Tomos of autocephaly - RISU.

- „President of Ukraine met with Ecumenical Patriarch Bartholomew I – Official website of the President of Ukraine." *Official website of the President of Ukraine*. 9 April 2018. President of Ukraine met with Ecumenical Patriarch Bartholomew I — Official website of the President of Ukraine (archive.org).

- „Purtătorul de cuvânt al Patriarhiei spune că eșecul campaniei de vaccinare e rezultatul „asocierii actului medical cu micii și berea”.” 26.10.2021. <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/purtatorul-de-cuvant-al-patriarhiei-spune-ca-esecul-campaniei-de-vaccinare-e-rezultatul-asocierii-actului-medical-cu-micii-si-berea-1713763>.
- „Putin approves new foreign policy doctrine based on 'Russian World'.” *Reuters*. Sep 05, 2022, https://uk.investing.com/news/world-news/putin-approves-new-foreign-policy-doctrine-based-on-russian-world2741519?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=18990571359&utm_content=636541043008&utm_term=dsa-1463805041937_&GL_Ad_ID=636541043008&GL_Campaign_ID=18990571359&gclid=Cj0KCQiA4aacBhCUARIsAI55maH39WOSUs8_qRYlrjRz6VcuhE9NR35wJ2KBvK4QO1GFwl9I3BxBJxUaAnUfEALw_wcB.
- „Rada calls on Ecumenical patriarch to give autocephaly to Ukraine's Orthodox Church.” *interfax-religion.com*. 16 June 2016. Interfax-Religion.
- „Reguli pentru biserici dupa 15 mai. BOR reactioneaza, amintind de implicarea sa "caritabila fara termen de comparatie”.” Sâmbătă, 9 mai 2020. <https://ziare.com/social/biserica/reguli-pentru-biserici-dupa-15-mai-bor-reactioneaza-amintind-de-implicarea-sa-caritabila-fara-termen-de-comparatie-1610477>.
- „Response by H.H. Patriarch Kirill of Moscow to Rev. Prof. Dr Ioan Sauca (English translation).” March 10, 2022. <https://www.oikoumene.org/resources/documents/response-by-hh-patriarch-kirill-of-moscow-to-rev-prof-dr-ioan-sauca-english-translation>.
- „Russian Orthodox nun denounces war but has questions about 'consecration'.” March 22, 2022. <https://www.ucanews.com/news/russian-orthodox-nun-denounces-war-but-has-questions-about-consecration/96595>.
- Smith Simon . „First ‘Nazis’, now ‘terrorists’: Putin’s latest campaign stems from desperation.” *The Guardian*, 12 October 2022, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/oct/12/putin-nazi-terrorist-ukraine-desperation-russia>.
- „Statement by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church concerning the encroachment of the Patriarchate of Constantinople on the canonical territory of the Russian Church”. *Russian Orthodox Church* 15 October 2018. Statement by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church concerning the encroachment of the Patriarchate of Constantinople on the canonical territory of the Russian Church (mospat.ru).
- „The Ecumenical Throne and the Church Of Ukraine – The Documents Speak – Theological and Other Studies – The Ecumenical

Patriarchate." patriarchate.org 18 October 2018. Οικουμενικό Πατριαρχείο (ec-patr.org).

- „The Statement of the Hierarchs of the Ukrainian Orthodox Church. "Our Existing Canonical Status is Quite Sufficient"". *OrthoChristian.Com*. “Our Existing Canonical Status is Quite Sufficient.” / OrthoChristian.Com.

- „Ukraine creates church independent from Russia.” *france24.com* 16/12/2018. <https://www.france24.com/en/20181216-ukraine-creates-orthodox-church-independent-russia-poroshenko>.

- „Unification council taking place at Kyiv's St. Sophia Cathedral (Live video)". *unian.info*. 15 December 2018, <https://www.unian.info/politics/10378089-unification-council-taking-place-at-kyiv-s-st-sophia-cathedral-live-video.html>;

- „Vladimir Putin's Speech Marking Anniversary of Crimea's Reunification with Russia.” <https://www.youtube.com/watch?v=ENqo3SSsFRU>.

- Yardley Jim . „Pope and Russian Orthodox Leader Meet in Historic Step.” *The New York Times*. Feb. 12, 2016. <https://www.nytimes.com/2016/02/13/world/americas/pope-arrives-in-cuba-for-historic-meeting-with-russian-orthodox-leader.html>.